

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

**ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ІДЕАЛУ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА

Київ 2020

THE FORMATION OF SOCIAL IDEAL UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBALIZING WORLD AND INFORMATION SOCIETY

ANALYTICAL PAPER

The analytical paper deals with the social ideal as a sociocultural phenomenon, the specifics of the formation of the social ideal under the conditions of the globalizing world and the information society which produces new ways of influencing human consciousness.

The specifics of social institutions' functioning as subjects of the formation and approval of the social ideal are noted. The study demonstrated the role of scientific and communication structures and memory institutions in the formation of information and a source base of national identity, providing the development of the sociocultural environment with essential information for the formation of the modern vision of the social ideal.

The mass media's role and responsibilities in propaganda and influencing the public understanding of the national social ideal components are investigated.

It mentions the development of the information factor and the separation from the global information field of significant national socio-humanitarian digital resources and projects that would be a reference point and sources for Ukrainian society, Ukrainian digital projects and have a significant impact on processes of national identification and self-identification in the context of attributes: state, history, territory, language, personalities, culture.

Затверджено до друку та опублікування в мережі Інтернет вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 8 від 08.12.2020)

В і д п о в і д а л ь н и й р е д а к т о р
Дубровіна Л. А.

А в т о р с ь к и й к о л е к т и в :
Дубровіна Л. А., Лобузін К. В., Іванова Н. Г., Індиченко Г. В., Матвійчук Л. О.,
Онищенко О. С., Половинчак Ю. М., Попик В. І., Хилько М. М.

Р е ц е н з е н т и :
Кушакова-Костицька Н. В. д-р юрид. наук, проф.
Шип Н. А. д-р іст. наук, проф.

УДК 124.4-043.83:[316.32:004]

Формування суспільного ідеалу в умовах глобалізованого світу та інформаційного суспільства : [аналітична записка] / Дубровіна Л. А., Онищенко О. С., Попик В. І., Лобузін К. В., Половинчак Ю. М., Матвійчук Л. О. [та ін.] ; відп. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2020. 68 с.

Розглянуто суспільний ідеал як соціокультурне явище, специфіку формування суспільного ідеалу в умовах глобалізованого світу та інформаційного суспільства, що продукують нові способи впливів на свідомість людини. Відзначено специфіку функціонування суспільних інститутів як суб'єктів формування та трансляції суспільного ідеалу і роль науково-комунікаційних структур та інституцій пам'яті у формуванні інформаційно-джерельної бази національної самоідентифікації, забезпеченні розвитку соціокультурного середовища базовою інформацією для формування сучасного бачення суспільного ідеалу. Спеціальна увага зацентована на ролі й обов'язках мас-медіа в пропаганді та впливові на суспільне осмислення складових національного суспільного ідеалу. Найважливішого значення надано розвитку інформаційного чинника та виокремленню з глобального інформаційного поля значимих національних соціогуманітарних цифрових ресурсів і проєктів, які були б орієнтиром і джерелами для української спільноти, українських цифрових проєктів, які мали значний вплив на ці процеси національної ідентифікації та самоідентифікації в контексті атрибутів: держава, історія, територія, мова, персоналії, культура. Такий підхід враховує нові реалії цифрового суспільства, формування нового менталітету та покоління, яке існує в мережевому середовищі, де комунікація стає своєрідним способом існування людей.

Аналітична записка підготовлена в межах виконання наукового проєкту «Інформаційний чинник та соціокультурні механізми трансформацій суспільного ідеалу».

ISBN 978-966-02-9490-5 (друковане видання)

ISBN 978-966-02-9491-2 (електронне видання)

© Автори Аналітичної записки, 2020
© Національна академія наук України, 2020
© Національна бібліотека України імені
В. І. Вернадського, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
Розділ 1. Національна самоідентифікація і національна ідентичність як чинники формування суспільного ідеалу в Україні.....	11
Розділ 2. Соціокультурна ідентифікація у процесі формування національної пам'яті в національному комунікаційному просторі.....	18
Розділ 3. Інформаційний чинник та соціокультурні інституції у формуванні загальнонаціонального інформаційного простору.....	33
Розділ 4. Цифрові бібліотеки і тематичні колекції історико-культурної спадщини України в цифровому суспільстві.....	55
ВИСНОВКИ.....	63

ПЕРЕДМОВА

Процеси трансформації суспільства та суспільного ідеалу в глобалізованому світі тісно пов'язані із загальноцивілізаційними процесами стрімкого розвитку інформаційного суспільства та цифрових комунікацій, які значно прискорюють суттєві зміни технологічного й ціннісного простору культури. Одночасно відбувається процес руйнації його соціального устрою та формування нового образу суспільного ідеалу, який видозмінює структуру суспільної свідомості як окремих людей, соціальних груп та спільнот, так і вибудовує інтегровану соціокультурну проекцію на майбутній розвиток держави та громадян, які створюють інтегровану колективну свідомість та одночасно – мають власні особистісні прагнення та ідеали.

Складність поняття суспільного ідеалу як комплексної категорії, яка, при всій його утопічності та недосяжності, все ж таки існує як реальне прагнення, яке має, хоча й уявну, мету перспективного розвитку та функцію подолання недосконалості сучасного суспільства та недосконалої природи кожної людини. Пошук механізмів формування ідеалу в механізмах подолання суспільної кризи та стабілізації суспільства, а також свободи соціального вибору завжди має враховувати її причини та соціальні умови, причини відсутності інтегрованого розуміння ідеалу, які дестабілізують суспільство та є небезпечними для його незалежного існування.

Для України особливе значення має аналіз суспільного ідеалу як фактора стабілізації суспільства в контексті потреби національної самоідентифікації, пов'язаної з ідентифікацією держави та загальними принципами суспільного устрою, який обирає кожна держава. З іншого боку, глобалізація світу вимагає й сприйняття загальноприйнятих демократичних ідей і принципів, еталонних норм поведінки, яких дотримується світове співтовариство, та визначення місця національних держав і їх громадян у глобалізованому світі, який створив нову суспільну реальність лібералізованої культури, надав необмежені можливості засвоєння досвіду інших держав та особистісної свободи у виборі суспільного ідеалу.

Сьогодні створюється принципово новий інформаційно-комунікаційний простір у світі: нове децентроване комунікативне середовище, яке не залежить від диктату ідеології, релігії, культури, національності й зумовлює реальну поведінку людини. Таке інформаційне середовище з'являється як нова форма соціокультурної діяльності, в якій комунікація стає своєрідним способом існування людей, вона має як позитивні, так і негативні наслідки для культури, тому актуальним є завдання створення в соціокультурній

сфері повноцінного національно-культурного середовища, яке сприяло б гармонійному розвитку особистості, а також вихованню патріотичних почуттів у громадян нашої держави.

Оскільки життєдіяльність людини є частиною й одночасно умовою існування культури в її широкому сенсі, що впливає на вибір способу буття особистості, виникає об'єктивна потреба постійного просторового осмислення засад для вибудовування суспільного ідеалу, який би об'єднував націю в питаннях суспільного устрою та ролі індивідуальної особистості в ньому. Соціокультурний простір надає можливості підживлювати духовні сили особистості, осмислювати своє особисте місце в системі культури, соціальної групі та визначитися із національною самоідентифікацією. Водночас він може нести й руйнівну тенденцію. Тому є важливим *проектування соціокультурного простору*, що базується на новій просторовій парадигмі розуміння загальноцивілізаційного, національного значення освіти й культури та об'єктивної потреби соціального проектування систем, процесів, явищ, організації соціальних зв'язків, що дозволяє організаційно впливати на системи духовного й інформаційного розвитку особистості, а також згуртування колективів на всіх рівнях суспільного життя навколо суспільних ідеалів, у тому числі й загальнонаціонального суспільного ідеалу¹.

Особливо це актуально для сучасного формування політики гармонізації суспільства та вибудовування майбутнього України, яка на третьому десятилітті незалежності зіткнулася з найбільшими у своїй новітній історії викликами розбудові держави, болючими суспільно-політичними, культурними та економічними трансформаціями, що впливають на механізми соціокультурних перетворень в українському соціумі, формування національної ідентичності, пошуки свого місця в світовому суспільстві та органічну інтеграцію в нього, що супроводжується переосмисленням історії, ідеалів та цінностей.

Хоча значною мірою, як вважають філософи, ідеал є продуктом пізнавально-духовної та практичної діяльності людини й суспільства і “досконалим образом бажаної реальності”, він є суперечливим за своєю природою: по-перше, він є моделлю знятого протигриччя між існуючою реальністю (сущим) та ідеальним (належним); по-друге, будучи породженням наявної дійсності, він заперечує її. Прагнення подолання протигриччя є важливим для майбутнього держави, яка

¹ Кучерова О. М. Формування бібліотечного простору: соціокультурний підхід. *Вісник ХДАК*. 2009. Вип. 24. С. 164–172. С. 165.

завжди має специфічні умови розвитку, відповідно до чого обираються й механізми його подолання². У складі соціального ідеалу виділяють низку ідей, характерних для будь-яких соціальних ідеалів: це ідея блага, ідея справедливості, ідея рівності, ідея свободи, поваги до різних культур, расової та національної рівності тощо. Реалізація ідей дозволяє зняти конфліктність різних протистоянь, обрати засоби руху до гармонійного поєднання інтересів національної держави та особистісного вибору людини.

Під соціокультурною ідентифікацією можна розуміти складний процес ототожнення ціннісних установок і уявлень особи з ціннісними установками й орієнтирами певних соціальних груп, які особою сприймаються як найбільш важливі і престижні спільності; це процес осмислення своєї духовно-етичної належності до якоїсь групи, що дозволяє особі усвідомити свою емоційно-психологічну і соціально-ціннісну значущість як члена цієї групи, *котра забезпечать захист її життєвих інтересів, головних потреб у самозбереженні, розвитку і самореалізації перед реальною або ймовірною небезпекою*. У системі соціокультурної ідентифікації найбільшу цінність для України, яка прагне зберегти свою державу та примножити її потужність, становлять національна самоідентифікація та національна ідентичність.

У цьому процесі важливим є визначення засадничих соціокультурних факторів *формування суспільного ідеалу: національна самоідентифікація і національна ідентичність як фактори розвитку держави; формування нової структури соціокультурного простору національної пам'яті та векторів розвитку соціокультурної й інформаційної діяльності держави з метою забезпечення створення оновленої концепції суспільного ідеалу*. Такий ідеал має бути пов'язаний з культурною політикою.

Якщо враховувати міжнародний аспект цього питання, то ЮНЕСКО своєю багатогранною діяльністю сформувала міжнародну правову основу та впровадила міжнародні принципи культурної політики (культурної ідентичності та культурного розмаїття), відпрацювала їхню терміносистему, організувала велику роботу зі створення цифрових ресурсів, стандартизації технологій описування, зберігання, обміну та доступу до джерел культурної спадщини. Вона також здійснила велику роботу щодо вироблення спільних концепцій розвитку поняттєвого апарату культури

² Дзьобань О. П. До питання про сутність суспільного ідеалу. Гілея. 2016. Вип. 111. С. 155–160.

і культурної спадщини. Однак у кожній державі існують свої специфічні особливості й своя стратегія розвитку культури в аспекті національної ідентифікації.

Національна ідентичність для України є значною мірою визначальним фактором. На думку І. Кресіної, яка розв'язувала проблему змісту та інституційного забезпечення державної політики у сфері ідентичності, – «формування у громадян України почуття національної ідентичності є найважливішим чинником націєтворення та загальнонаціональної консолідації»³.

Визначення поняття «національна самоідентифікація» неодноразово ґрунтовно розглядалося в українській академічній думці,⁴ тому наголосимо лише на основних моментах, які вважаємо важливими для суті нашого дослідження. З одного боку лаконічним, але з іншого надзвичайно ємним і важливим у контексті досліджуваної нами проблематики вважаємо визначення політичної нації, що дав видатний французький мислитель XIX століття Е. Ренан: «...нація – це велика солідарність, утворювана почуттям жертв, які вже принесено і які є намір принести в майбутньому. Нація вимагає минулого, але в сучасності вона резюмується цілком конкретним чинником: це чітко висловлене бажання продовжувати спільне життя»⁵. Зasadничим для більшості наукових рефлексій ідентичності, зокрема національної, є розуміння її як самоототожнення зі спільнотою. Таке самоототожнення означає наявність певного уявлення про образ «своєї» спільноти. Національна самоідентифікація пов'язана з усвідомленням індивідом своєї приналежності до певної національної спільноти з притаманними їй об'єднувачими характеристиками, причому така спільнота є чимось реальним і значущим в уявленні індивіда про неї.⁶

Важливою особливістю національної самоідентифікації є **символічна солідарність між членами такої спільноти**, більшість яких ніколи не зустрічали одне одного, проте відчувають певну спорідненість і

³ Кресіна І. Зміст та інституційне забезпечення державної політики у сфері ідентичності: позиції фахівців. *Національна безпека і оборона*. 2017. № 1–2 (169–179). С. 65.

⁴ Зокрема, див. праці В. Войналовича, Я. Грицака, І. Кресіної, І. Кураса, О. Майбороди, М. Михальченка, Л. Нагорної, М. Обушного, Б. Парахонського, О. Рафальського, М. Розумного, М. Рябчука, М. Степика та інших.

⁵ Ренан Е. Що таке нація? *Націоналізм: Антологія*. 2-ге вид. Київ : Смолоскип, 2006. С. 261.

⁶ Сміт Е. Д. *Національна ідентичність*. Київ : Основи, 1994. 224 с.

демонструють здатність до консолідації, особливо під час зовнішньої загрози⁷. Основою такої солідарності виступають ідеально-абстрактні конструкції, певна сума образів і уявлень про досконале суспільство, до якого прагне спільнота; певні еталонні моделі поведінки, що утворюють суспільні ідеали. Але такі образи формують історичні та сучасні знання, які здобуваються шляхом аналізу джерел та включаються до наукового й суспільного обігу. У процесі соціальних комунікацій викристалізуються й методологічні аспекти впливу на формування образів суспільного ідеалу, в тому числі й відповідальність за використання об'єктивної інформації.

Такі образи виступають спонукальними мотивами для вибудовування спільного майбутнього, розробки соціокультурних механізмів об'єднання спільноти, при цьому вони базуються на конкретних історичних практиках та сучасних реаліях, притаманних певному суспільству.

Проблеми трансформації уявлень про суспільний ідеал в умовах сучасного глобалізованого світу, формування інформаційного суспільства, нових суперечливих реалій, які постають у зв'язку з всеохоплюючою цивілізаційною кризою та загальною невизначеністю шляхів подальшого розвитку, розглядаються вченими сучасної України переважно в межах суспільно-політичного дискурсу, крізь призму політологічних, соціологічних, політико-правових, почасти – філософських та історичних дослідницьких підходів. Йдеться насамперед про проблеми суспільних ідеалів (об'єктивно йдеться про них як певну суму уявлень), пов'язані з цивілізаційним вибором України, завданнями консолідації суспільства, утвердження принципів демократії, соціальної справедливості, сприяння людському розвитку. Прикладом цього є фундаментальні праці академічних установ, підготовлені впродовж останніх років у форматі національних доповідей⁸,

⁷ Нагорна Л. П. Ідентичність національна. *Енциклопедія історії України*. Т. 3. Е-Й. Київ : Наук. думка, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_nacionalna (дата звернення: 02.09.2020).

⁸ Україна після 2015 року: Майбутнє, якого ми прагнемо : нац. доп. / Е. М. Лібанова , О. М. Балакірева, А. В. Єрмолаєв та ін. Київ : 2013. 112 с.; Цивілізаційний вибір України : парадигма осмислення і стратегія дії : нац. доп. / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2016. 284 с.; Україна: шлях до консолідації суспільства : нац. доп. / ред. кол.: С. І. Пирожков, Ю. П. Богуцький, Е. М. Лібанова та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2017. 336 с.

колективних монографій⁹. Значний інтерес становлять узагальнюючі дослідження, присвячені аналізу ментальних вимірів українства як підґрунтя формування суспільних ідеалів¹⁰, а також теоретичному осмисленню і практиці країн світу в контексті суспільного ідеалу та політичного інтересу¹¹.

Однак, на жаль, загалом значною мірою поза увагою в суспільному дискурсі залишається чимало суттєво важливих соціокультурних та етнокультурних, моральних, етичних, естетичних, нарешті – глибоко особистісних людських вимірів суспільного ідеалу, які постійно формуються й видозмінюються, набувають нового змісту на ґрунті суб'єктивного індивідуального сприйняття особою реалій життя, їх співвідношення з витвореним нею ідеальним внутрішнім світом історії та культури, очікуваннями від сучасності та майбутнього. Відомо, що засоби сучасного впливу на ментальність людини в умовах руйнації усталених стереотипів, коливання суспільних настроїв та акцентів у пріоритетах державної політики незалежної України і впливів глобального інформаційного середовища мають як позитивний, так і негативний ефект.

Сьогодні, коли проблема подолання тоталітарного минулого ще не розв'язана, українське суспільство продовжує перебувати в процесі пошуку консолідуючої моделі національної самоідентифікації та формування власних суспільних ідеалів. Для реалізації пошуків таких ідеалів на наукових засадах необхідно вирішити проблему науково-інформаційного забезпечення соціокультурного розвитку суспільства в інтеграційних вимірах поняття суспільного ідеалу та деяких соціокультурних механізмів об'єднання нації у період тотальної кризи. Визначення таких механізмів з урахуванням можливостей сучасного цифрового суспільства є важливим питанням подолання суспільної кризи та набуття знання, яке має бути засвоєним у соціокультурній діяльності та здатним запобігти ілюзіям, міфам, ідеологемам, надати достовірну інформацію, яка має підтримувати стабільність духовного стану суспільства та його подальшого розвитку.

⁹ Рафальський О. О., Самчук З. Ф. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 688 с.

¹⁰ Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ю. Ментальний вимір української цивілізації. Київ : Генеза, 2017. 560 с.

¹¹ «Суспільний ідеал» і «політичний інтерес»: теоретичне осмислення і практика країн світу : аналіт. зап. / А. І. Кудряченко, В. В. Солошенко, О. Ф. Деменко та ін., Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. 77 с.

РОЗДІЛ 1

НАЦІОНАЛЬНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ІДЕАЛУ В УКРАЇНІ

Загалом у суспільній та індивідуальній людській свідомості одночасно співіснує широке коло базових ідей, заснованих як на ментальних уявленнях народу, досвіді минулих поколінь та традиційних цінностях соціуму, так і сформованих драматичним перебігом сучасного кризового розвитку й багатоаспектними впливами все більш потужного інформаційного середовища. Саме на цій основі, що поєднує досвід минулого з очікуваннями від сьогодення й майбутнього, безперервно відбувається складний і доволі суперечливий процес кристалізації уявлень як окремої людини-громадянина, так і певних спільнот – соціальних, вікових, професійних, регіональних, етнокультурних – про суспільні ідеали, здатні справді об'єднувати розбурханий політичними пристрастями та різновекторними інтересами український соціум, спрямовувати його поступальний розвиток.

При цьому слід повною мірою враховувати, що багаторазово задекларовані на суспільному й державному рівнях ідеали свободи, соціальної справедливості, народовладдя, відкритого суспільства як головні гасла розбудови України ХХІ століття, не можуть сприйматися на рівні широкого громадянського загалу, а тим більше – окремого громадянина як однозначно визначені й нормативно затверджені цінності, що в сумі складають узагальнене уявлення про суспільний ідеал. Вони, як і все у нашому суспільстві, знаходяться у стані постійного оцінювання й переосмислення, змістовного наповнення, а отже, повсякчас одержують нові суб'єктивні трактування з боку наших співгромадян на глибоко особистісному рівні щодо їх відповідності реаліям або ж, навпаки, їх декоративності, ілюзорності, ситуативного, суто пропагандистського характеру.

Слід також особливою мірою враховувати, що утвердження в Україні суспільних ідеалів, які б відповідали запитам сучасного цивілізаційного розвитку, здатних до стійкості й самовідтворення, вдосконалення та, головне, передачі від покоління до покоління в умовах глобальних світових потрясінь, потребує подолання багатьох органічних недосконалостей та соціально-психологічних вразливостей українського суспільства, як успадкованих від минулого, так і породжених перебігом новітнього

кризового розвитку. В Україні процеси національної самоідентифікації та формування суспільних ідеалів стикаються з проблемами, що мають спільне походження, – стійкі наслідки тривалої відсутності державності та сильних ідеологічних впливів спочатку Російської імперії, а згодом – Радянського Союзу, в складі яких українські землі перебували протягом більш ніж трьох століть.

Особливістю сучасної української ідентичності дослідники і публіцисти називають її несформованість, апелюючи до визначень «контроверсійність», «атомізованість соціуму», «дезінтеграційні тенденції», що вказує на дефіцит *чітко сформульованих і спільних для більшості громадян цінностей, ідеалів та сенсів, що закріплювали б у суспільній свідомості мотивацію існування сучасної української суверенної держави, цілісне і позитивне «уявлення-образ» України у минулому і майбутньому – відчуття «спільної долі».*

Також очевидними є відмінні уявлення різних груп про зміст і пріоритетність належності до української нації¹² – коли поряд із відчуттям себе українцем частина громадян тяжіють до збереження й підтримки наднаціональної – пострадянської чи рідше східнослов'янської ідентичності. Відповідно, йдеться про тлумачення українськості у радянському і націоналістичному дискурсі, причому про дихотомію йдеться лише у найбільш радикальних світоглядах, реально ж в Україні поширені швидше проміжні і комбіновані варіанти, до того ж, в кризовій ситуації відбувається злам такої гібридності, відмова чи, навпаки, утвердження світоглядних пререференцій. Тож чи не найбільший вплив на формування ідентичностей в Україні справляє ідеологічно-ціннісний чинник, що зумовлює **співіснування постімперської та пострадянської систем цінностей із громадянською українською ідентичністю.**

Паралельно з етнічними, мовними, культурними ідентичностями існує чинник релігійної ідентифікації, який далеко не завжди збігається з певними етнічними та мовними ідентифікаціями.

Доводиться констатувати також значний **консерватизм і поміркованість**, побоювання змін, неготовність бачити реальні вимоги й перспективи майбутнього розвитку і рухатись їм назустріч, **тяжіння до «малих форм» самоорганізації**, зокрема – локальних, незрідка заснованих на вузьких групових егоїстичних інтересах, готовність вирішувати особисті проблеми через еміграційну мобільність.

¹² Див., наприклад: Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. *Україна модерна*. Спеціальний випуск. Ч. 12(2). Київ–Львів, 2007. 360 с.

Зазначені риси, притаманні у різних проявах практично всім соціальним групам українського суспільства, помножені на значні ментальні особливості та традиції різних регіонів, успадковані від минулого релікти ідеологічних стереотипів, мовне й культурне розмаїття, складну демографічну ситуацію, створюють чимало складнощів і перепон на шляху розбудови проєкту України ХХІ століття як успішної, демократичної, високотехнологічної, з розвинутою соціальною сферою держави.

Попри понад 90% голосів, відданих за незалежність України в грудні 1991 року, а також оптимістичні прогнози, вже за два десятиліття вітчизняна академічна спільнота констатувала гостру кризу ідентичності, у стані якої перебував український соціум і яка супроводжувалася «конкуренцією комуністичної, ліберальної, націоналістичної ідеологій, протистоянням українського та російського націоналізму»¹³. Проблеми були поглиблені суспільними ілюзіями, відсутністю розуміння механіки та складності державотворчого процесу, пов'язаного із суспільними деструкціями тривалої бездержавності та виключеності із демократичних процесів. До таких деструкцій варто віднести невміння приймати рішення та нести за них відповідальність – як на рівні суспільства, так і еліт; відсутність стратегічного планування і домінування «коротких» перспектив, фактично – на рівні недопущення до вирішення нагальних проблем, у тому числі й гуманітарної політики; патерналізм.

Важливо відзначити деструктивний вплив інструменталізації наявних проблем у виробленні спільних цінностей та ідентичнісних розбіжностей у вузькополітичних інтересах окремих гравців. Політичні кампанії та численні заходи з реформування різних сфер життя України впродовж останніх десятиліть незрідка скеровувались їх організаторами, попри проголошення ними пріоритету європейських цінностей, принципів толерантності, у протилежних цим ідеалам, контрпродуктивних напрямках. За відсутності державної політики, спрямованої на формування загальнонаціональної ідентичності, політичні діячі ще з 1990-х років експлуатували ідеологічні, національні та мовні питання з метою мобілізації свого нішевого електорату. Такі спекуляції часто інспірувалися й активно підтримувалися ззовні Російською Федерацією, в якій конструювання власної національної ідентичності було спрямоване в минуле – навколо реанімації імперського мислення та геополітичного

¹³ Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 16.

ревізійнізму, що передбачало курс на повернення «втрачених земель» та злиття східнослов'янських народів у рамках єдиного «руського мира».

Суттєвою перепоною для формування цілісної ідентичності українського соціуму є відсутність класичних ідеологічних партій та належного правового нагляду за партійною діяльністю. Значна частина політичних проєктів формувалася не довкола різних політичних ідеалів і цінностей, а за регіонально-клановим принципом, чимало вітчизняних політиків обирали як більш простий шлях потрапляння до парламенту спекуляції на мовній або на зовнішньополітичній темах.

Тому особливо гостро постає нині на суспільному рівні питання встановлення «червоних ліній» – певних обмежувальних зобов'язань для тих, хто творить і пропагує різні смисли – політичні, громадські, культурні. Зрозуміло, дотримання їх може контролюватися лише громадською думкою, що вимагає широкого і відкритого суспільного діалогу.

Тривала відсутність належної уваги владних органів до питань формування української ідентичності, брак системної інформаційної політики, хронічне недофінансування науки та культури, залишені напризволяще питання суспільних цінностей та моралі в умовах фактично нерегульованого ринку та відкритості до зовнішніх впливів зробили українське суспільство вкрай вразливим, що зрештою призвело до трагічних подій 2014 року, коли українська держава стала жертвою «гібридної» агресії, а частину її території було окуповано.

Особливістю становища України є чинник Російської Федерації, яка активно нав'язує громадянам України свої суспільні ідеали і протидіє процесам національної самоідентифікації українського суспільства як запобіжника незворотності становлення незалежної Української держави. Це гостро ставить питання необхідності вироблення ефективної державної політики щодо прискорення процесів національної самоідентифікації в тісному зв'язку із формуванням суспільних ідеалів, здатних забезпечити єдність країни та її поступальний розвиток.

Серед вагомих причин кризи самоідентифікації в Україні – тривале ігнорування державною владою чинника впливу, який справляють на суспільства сучасні технології масовокомунікаційного та соціально-комунікаційного впливу. За умов фактичної відсутності української державної інформаційної політики, безперешкодної роботи в Україні російських ЗМІ, участі російського бізнесу в управлінні частиною українських ЗМІ, російська пропагандистська машина суттєво впливала на формування інформаційного та культурного простору в Україні, активно перешкоджаючи формуванню єдиної української політичної

нації, апелюючи до ностальгії за радянським та російським імперським минулим, а також протиставляючи населення східних і південних регіонів України – жителям західних областей¹⁴.

У 1990-х та першій половині 2000-х років в українському інформаційному та культурному просторі домінували російська телевізійна продукція, шоубізнес, книжкова продукція, які завдяки державній підтримці мали значні конкурентні переваги перед українськими виробниками, мали прихований ідеологічний підтекст, поширюючи вигідні для Кремля політичні наративи і цінності. Варто нагадати, що інформаційна кампанія щодо «повернення Криму» та «Новоросії» розпочиналася ще у 90-х рр. ХХ ст. саме з цього. На сьогоднішньому етапі ці тенденції не подолані вповні, зокрема, і тому, що інформаційне споживання молоді значним чином визначається соціальними медіа, де завдяки відсутності мовного бар'єру та особливостям таргетування аудиторії – українські користувачі YouTube, наприклад, досить часто автоматично чи за власним вибором є споживачами російської продукції. Проблемою є те, що російська мистецька, публіцистична, історико-біографічна продукція для багатьох наших співвітчизників ще й досі окреслює простір головних знакових постатей та цінностей їхнього приватного, особистісного світу історії і культури. Потужним інструментом ідеологічного впливу РФ була і залишається Російська Православна Церква, яка активно нав'язує своїм прихожанам цінності «русского мира».

Радянсько-російську ідентичність популяризував в Україні і російський бізнес, будуючи комунікацію з клієнтами в Україні майже виключно російською мовою й діючи так, ніби Україна – лише один з регіонів Російської Федерації. Володіючи найбільшими книжковими мережами в Україні, російський бізнес створював україномовній книзі неконкурентні умови, виставляючи на українську продукцію в рази вищі торговельні націнки, ніж на російську. Московські представництва світових виробників, які відповідали за просування продукції на всьому пострадянському просторі, поширювали на український ринок розроблені в Росії рекламні кампанії, які також слугували інструментом культурного впливу¹⁵.

¹⁴ Хилько М. М. Вплив соціальнокомунікаційних та масовокомунікаційних технологій зарубіжних держав на формування політичної культури українського суспільства. *Соціально-гуманітарні науки*. 2014. № 2. С. 105–115.

¹⁵ Хилько М. М. Масово- та соціальнокомунікаційні технології в реалізації цілей зовнішньої політики Російської Федерації в ХХІ ст. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2014. Вип. 39. С. 84–93.

Внаслідок дії цих та інших чинників через три десятиліття після проголошення незалежності Україна досі перебуває у стані кризи національної ідентичності, а суспільство розділене часто діаметрально протилежними ціннісними орієнтаціями.

Криза конфлікту ідентичностей, активно підживлювана за допомогою «гібридних» впливів Російської Федерації, була використана останньою в 2014 році як привід для агресії та окупації Кримського півострова і окремих районів Донецької та Луганської областей. З іншого боку, збройний опір українців, що фактично став війною за збереження незалежності, активізував процеси національної самоідентифікації українського суспільства, сприяв піднесенню в ієрархії суспільних цінностей, раніше сприйнятих як даність незалежності, суверенітету, праву на самовизначення, миру.

Слід відзначити, що Україна – далеко не єдина держава, що стикається з проблемами формування цілісної загальнонаціональної ідентичності. Формування ідентичності та суспільних ідеалів є динамічним процесом, на шляху якого труднощі можуть виникати навіть у економічно розвинених усталених демократіях, не кажучи вже про країни з неефективними державними інститутами та слабкими економіками. Водночас «криза ідентичності не є стихійним лихом чи фатумом національної історії, вона є закономірним етапом становлення будь-якої нації під час її переходу до державно-політичної самоорганізації, що неминуче супроводжується певною уніфікацією та узгодженням правил, цінностей і символів»¹⁶.

Отже, особлива роль у цьому процесі належить багатовимірній сфері соціальних комунікацій, яка в умовах інформаційної революції перетворилася на справжній «нерв» суспільства. Нові оцінки, смисли, ідеї все більшою мірою зароджуються нині у приватному спілкуванні громадян, у соціальних мережах, телеграм-каналах, блогах – перш ніж стати надбанням широкого загалу, основою його уявлень і переконань. Але не слід забувати, що в той же час саме це інформаційне середовище є джерелом маніпулювання людською свідомістю, нав'язування громадської думки.

У драматичних реаліях сьогодення Україна найбільше, на нашу думку, потребує утвердження комплексу характерних якостей суспільного ідеалу, як таких, що визнані широким загалом:

– свободи і незалежності людини, що передбачає не лише широкі обрії потенційних можливостей, але й визнання громадянином особистої

¹⁶ Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія. Київ : НІСД, 2016. С. 34.

відповідальності як за свою долю, так і за забезпечення соціальної справедливості, безумовне виконання обов'язків перед суспільством;

– усвідомлення суспільством себе як політичної, громадянської та культурної цілісності, розвитку толерантності й готовності до діалогу, пошуку суспільних компромісів; подолання ставлення до внутрішніх розколів і протистоянь як непереможних;

– розуміння громадянами себе як невід'ємної частини загальнонаціональної спільноти, органічно пов'язаної з її минулим, сучасним і майбутнім;

– досягнення соціальної справедливості не за допомогою державного патерналізму, а як результату створення умов для вільного розвитку креативних можливостей громадян та недопущення зазіхань на їхні законні права й інтереси.

Складність та конфліктогенність питань формування національної ідентичності неодноразово породжували в українському політичному та експертному середовищі пропозиції «відкласти на потім» вирішення питань, що роз'єднують суспільство, натомість зосередитися на вирішенні прагматичних завдань державного будівництва, таких як досягнення економічного розвитку, підвищення соціальних стандартів тощо. Втім, як справедливо зауважує М. Розумний, «така перспектива є оманливою», це завдання «не можна відкласти “на потім” і не можна довго вдавати, що воно є другорядним».¹⁷

У державі має бути суспільна згода хоча б щодо базових цінностей та напрямів розвитку, а це неможливо без самоідентифікації нації як головного суб'єкта державного будівництва. Десятиліття уникань пошуку спільних знаменників у відповідях на складні питання призвели до деградації в економіці та соціальній сфері, а також вразливості держави до зовнішніх «гібридних» втручань.

Створення умов для чіткого визначення напрямів розвитку України у внутрішній та зовнішній політиці й проведення відповідних реформ потребує **консолідації суспільства навколо цінностей і цілей будівництва спільного національного проєкту**, що нерозривно пов'язано з національною самоідентифікацією, відповідями на питання «хто ми?», «чого прагнемо?», «яким бачимо своє спільне майбутнє?».

¹⁷ Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія. Київ : НІСД, 2016. С. 34–35

РОЗДІЛ 2

СОЦІОКУЛЬТУРНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В НАЦІОНАЛЬНОМУ КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Очевидно, що національні процеси пошуку консолідуючої моделі національної самоідентифікації та формування власних суспільних ідеалів не можуть бути простими й швидкими, зважаючи на те, що сьогодні Україна є поліетнічною державою з мультикультурним за структурою ідентифікацій суспільством. Оскільки ідентичність конструюється в соціокультурних процесах під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, є самоінтерпретацією національної спільноти в культурі, в продукованих національними елітами смислах та ідеях, надзвичайно важливим у контексті досліджуваної проблеми є повноцінне функціонування національного інформаційно-комунікаційного простору як середовища сенсоутворення, вироблення дискурсивних стратегій та інтерпретаційних моделей.

Для цього має відбуватися заповнення інформаційного простору не лише медійними технологіями, а й *інформаційними науковими та культурними ресурсами*, що містять достовірну і багатоаспектну інформацію, яка має витіснити спотворену політологічну інформацію, що нівелює духовні цінності та впроваджує викривлені знання, та заповнювати втрачені ланки історичної, соціальної та національної пам'яті. Значну допомогу надає наполеглива робота вчених у галузі реконструкції історичної та національної пам'яті з допомогою створення науково опрацьованого документального інформаційного базису історико-культурної спадщини в системі ресурсів бібліотек, архівів, музеїв, інших інститутів національної пам'яті, які швидко удоступнюються завдяки цифровим технологіям¹⁸.

Ці нові знання активно включаються в суспільний обіг і, ставши певним чином представленими в медіа, набувають загального сприйняття в процесі постійного суспільного діалогу, в якому беруть участь

¹⁸ Дубровіна Л. А. Документальні ресурси архівної та книжкової спадщини як історичний та соціокультурний базис розвитку сучасних національних держав. *Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища*. Київ, 2012. С. 136–170.

наукові установи та освітні заклади, широке коло закладів культури та інформаційних центрів, поєднується поступове визрівання ціннісних уявлень у свідомості широкого загалу з активним спрямовуючим впливом креативної частини суспільства. *Тому розвиток та збагачення змістового наповнення інформаційного простору достовірними знаннями є основним завданням сучасної соціогуманітаристики.* Вона формує коло ідей, сума яких окреслює сукупно суспільний ідеал, їх всебічне обґрунтування, поширення і захист, утвердження у суспільстві, а особливо в індивідуальній свідомості наших співвітчизників. Це потребує опрацювання спільної позиції та системних зусиль з боку громадянського суспільства, держави, наукових, освітніх та інформаційних інституцій.

Слід відзначити позитивний внесок учених України у змістовне заповнення інформаційного соціокультурного простору. Впродовж періоду незалежного існування України з'явилися значні напрацювання академічної науки, інститутів соціогуманітарного профілю НАН України, провідні університети та наукові центри, які здійснюють послідовну й систематичну науково-дослідну роботу з протистояння зовнішнім негативним впливам на національну свідомість та проводять фундаментальні дослідження національної ідентифікації та самоідентифікації в галузі історичних, правових, політологічних філологічних, філософських, соціологічних наук, у мовознавстві, літературознавстві, етнології, мистецтвознавстві, археології та інших споріднених науках. Науково-інформаційний та соціокультурний простір України заповнений високоякісними науковими монографічними дослідженнями, фундаментальними колективними працями з історії культури, історичних процесів, збірниками наукових праць, загальноукраїнськими енциклопедіями та іншою науковою продукцією, яка фундаментально змінює погляди на зміст та тенденції розвитку українського суспільства впродовж усього періоду існування України. Відбулася масштабна реконструкція історичних процесів розвитку культури та націєтворення і протистоянь спотворенню нашої історії, мови, культури, науки. Завдяки зусиллям учених з небуття були повернуті імена славетних українців та пересічних громадян, які зробили свій внесок у розвиток культури і науки. Разом з потужною видавничою продукцією створюються інформаційні ресурси, які представлені у відкритому доступі на вебсайтах цих установ та у комплексних ресурсах. Завдяки освітньому процесу на цих роботах виросло нове покоління українців, які вже існують у реаліях нового часу, які користуються об'єктивною інформацією, здобутою поколіннями українських учених, як опановуючи її у школах та закладах вищої освіти,

так і завдяки формуванню величезних масивів відкритих в інформаційному просторі Інтернет джерел інформації та повнотекстових публікацій. Причому ці ресурси були сформовані за рахунок професіоналізму й патріотичної роботи українських учених, які працювали в умовах недофінансування науки.

Значні досягнення мають інституції національної пам'яті, які за цей час відкрили свої величезні фонди, що доти були закриті, завдяки чому стала можливою правдива інформація про історичне минуле та реальні XX ст. Завдяки напруженій роботі архівів та національних бібліотек і музеїв усіх рівнів, Українському інституту національної пам'яті, науковим товариствам було заповнено науковий та культурний простір новими науково-довідковими виданнями, які розкривали фонди діячів та установ, котрі раніше були забороненими або обмеженими у доступі. В суспільний обіг залучено оригінальні документи-свідчення, які протистояли викривленому уявленню про істинні процеси, факти та оцінки щодо історії українського суспільства, його сучасного стану.

Міністерство культури України, попри недостатнє фінансування, проводило цілеспрямовану діяльність щодо розвитку культури, підтримки народного культурного руху, створення цифрового простору культури. Розвиток інформаційних технологій та цифрового суспільства спричинив і формування нового простору культури, суттєву зміну в усіх сферах суспільного життя, яка зокрема проявилася в появі глобальних соціально-інформаційних сервісів, таких, як соціальні мережі, вікіпедичні сервіси, різноманітні форуми тощо, які формують єдиний глобальний інформаційний простір¹⁹.

Дослідженнями вчених широко користуються й представники медіа, які заснували велику кількість медіапроектів, і на цих платформах розкривається історична правда та вшановуються імена великих і пересічних українців, які можуть стати позитивними прообразами ідеалів особистих, колективних (різних соціальних груп), загальнодержавних. Менталітет уже значною мірою змінено, і парадоксально, але факт, що російська агресія та її висвітлення, політичні оцінки у медіа та інтернет-ресурсах, наукових виданнях виступили своєрідним чинником згуртування українців навколо своєї держави, незалежно від мови, віку, родинних зв'язків тощо.

Подолання кризи національної ідентичності та перехід до ефективних

¹⁹ Добровольська В. В. Інформаційно-документаційне забезпечення розвитку соціокомунікаційного простору культури в Україні : монографія. Київ : НАКККІМ, 2020. 395 с..

процесів національної самоідентифікації як чинника формування суспільних ідеалів в Україні передбачає проведення відповідної цілісної державної політики і вжиття низки заходів. Конструювання, поширення, зміцнення у свідомості українських громадян суспільних ідеалів, які б демонстрували свою спроможність і слугували для них опорою в умовах сучасного кризового світового розвитку, жорстких глобалізаційних процесів, становлення багато у чому ще незвичного для широкого загалу світу високих технологій і пов'язаних з усім цим нових політичних, соціальних, культурних, інформаційних реалій вимагає **значного посилення уваги до гуманітарних проблем.**

Для України з її драматичним досвідом ХХ століття, коли гуманітарні знання та культура всіляко нівелювалися й підмінювались ідеологічними постулатами та симулякрами, коли національна культура зазнавала цензурних обмежень, а доступ до надбань європейської та світової гуманітаристики був значною мірою перекритим, створення нових світоглядних засад є особливо актуальним. Попри усі досягнення років незалежності рівень гуманітарної культури, яка формує суспільний ідеал, є критично недостатнім не лише в масі «простих українців», але й, що є особливо драматичним, серед політичних, управлінських, ділових еліт, кваліфікованих фахівців різних сфер.

Можливості, які створює усвідомлення особистістю себе в потоці поступу гуманітарної культури «з минулого у майбутнє», не лише збагачують її духовно, а й створюють прихисток від того шквалу кардинальних перемін у всіх сферах життя – «шоку майбутнього», до якого відомий американський соціолог та футуролог Е. Тоффлер ще кілька десятиліть років тому закликав готуватися, ретельно окультурюючи життєве середовище навколо себе, виробляючи дієві форми і методи адаптації²⁰.

Отже, першорядного значення в плані формування стійких, консолідуючих, орієнтованих на перспективи майбутнього суспільних ідеалів набуває у наш час загальне *вдосконалення гуманітарної політики.* Вона має бути спрямована не на здобуття «швидких» ситуативних результатів, а стати справді системною, розрахованою на тривалу перспективу. Зокрема, назрілою потребою є надання цілеспрямованого характеру політиці національної пам'яті як її важливій складовій, впровадження у цю сферу використання ефективних так званих «м'яких» гуманітарних технологій.

²⁰ Тоффлер Э. Шок будущего / пер. с англ. Москва : ООО "Издательство АСТ", 2002. 557 с. Часть 6. Стратегия выживания. С. 402–529.

Поняття культурної та колективної пам'яті нині добре усталені в академічному середовищі. Низка національних проєктів із збереження культурної спадщини використовують поняття «пам'ять» як маркер цінності та значущості. Традиційно ідея колективної пам'яті, як правило, ґрунтується на припущенні, що індивід і колектив є окремими суб'єктами, які пов'язані за допомогою технологічних засобів та соціальних інститутів.

Неоднозначність та широкий контекст поняття пам'яті коментувались різними вченими. У дослідженні DigiCULT, ініційованому Європейською Комісією у 2002 році, поняття інституції (установи) пам'яті затверджується як засіб поєднати обидва поняття, використання цього терміну стає метафорою для музеїв, бібліотек та архівів і є передвісником спроб створити єдиний європейський простір цифрової спадщини, який зрештою знайде своє втілення у Європеані²¹.

Трансформаційні процеси української національної ідентичності, що відбуваються в сучасних інформаційних комунікаціях, відзначає зростання ролі інституцій соціальної пам'яті завдяки представленню електронних ресурсів, які формують особливий зріз національного інформаційного простору, транслюють світову позицію держави, громадянського суспільства, окремого громадянина стосовно історичних подій у країні²².

Кожна доба з позицій своїх здобутків і невирішених проблем вимагає нового прочитання національної історії, переосмислення досвіду попередніх поколінь, їх традицій, цінностей та ідеалів – без цього неможливе їх освоєння й передача новим поколінням. Нині однією з неодмінних умов формування суспільного ідеалу, що згуртовує націю, є здійснення інституціями громадянського суспільства і державою, установами науки та закладами культури **дієвої і наступальної політики пам'яті**, спрямованої на утвердження в свідомості широкого загалу населення усіх регіонів України яскравих і **незаперечних національних символів**, навколо яких є можливим патріотичне громадянське єднання.

²¹ Technological Landscapes for Tomorrow's Cultural economy: Unlocking the Value of Cultural Heritage : DigiCULT Report. *European Commission*. Luxembourg : Official Publications of European Communities. URL: <http://www.digicult.info/pages/report.php> (last accessed: 10.10.2020).

²² Половинчак Ю. М. Сучасне інформаційно-комунікаційне середовище як простір трансформації української національної ідентичності : монографія. Київ: НБУВ, 2017. 372 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002155> (дата звернення: 12.09.2020).

Одним з таких механізмів у системі культурної політики є **інформаційно-культурна політика**, яка інтегрує діяльність соціокультурних установ на рівні міжвідомчих державних програм створення загальнонаціонального ресурсу історико-культурної пам'яті та її символів.

Вони важливі насамперед тим, що за ними стоїть певний усталений і легко впізнаваний широким загалом співвітчизників символічний зміст, вони уособлюють патріотичні і моральні ідеали, інтелектуальні й духовні цінності, досвід та традиції народу, його національне самоусвідомлення. При цьому бачення національного минулого насамперед у його людських постатях здатне в психологічному, емоційному плані найбільше об'єднувати людей, формувати у широкого загалу усвідомлення причетності до великого національного цілого у його минулому, сьогоденні та майбутньому

З формуванням суспільного ідеалу тісно пов'язані проблеми **утвердження загальнонаціонального пантеону знакових імен достойників**, який пропонується розвивати, напрямів його поступової еволюції, розширення, зокрема в плані формування регіональних та місцевих пантеонів. На їх постановці й розв'язанні гостро позначилися суттєві соціальні й культурні відмінності та традиції окремих регіонів, ментальні особливості, а найбільше – стереотипи упередженого мислення, що впродовж століть насаджувалися серед населення пропагандою зарубіжних держав, до складу яких входили українські землі. Зазначені негативні чинники продовжують діяти й нині, штучно привносячи конфліктність у вирішення проблем політичної консолідації суспільства, його патріотичного згуртування.

Формування суспільних ідеалів відбувається у тісному взаємозв'язку із розвитком **політичної культури суспільства**; ці процеси характеризуються високим рівнем взаємних впливів, залежностей і обумовленостей. З одного боку, домінуючі суспільні ідеали значною мірою визначають переважаючий тип політичної культури суспільства, з іншого боку – сутнісні характеристики та еволюція останньої створюють умови та є рушіями трансформації самих суспільних ідеалів. Врахування типу політичної культури, зокрема, за критерієм існування чи відсутності суспільного консенсусу щодо ключових аспектів розвитку, загальноприйнятої системи цінностей і норм, видається надзвичайно важливим аспектом розбудови гуманітарної політики.

Зважаючи на те, що Україна не може бути віднесена ані до суспільств із гомогенною політичною культурою, яким властива початкова єдність поглядів та підходів щодо ключових аспектів розвитку, цінностей,

політичної участі, ані до носіїв інтегрованої політичної культури, сформованої в суспільствах, де більшість громадян досягли згоди щодо базових цінностей та цілей суспільного розвитку і тривалий час дотримуються єдності в цих питаннях, не ставлячи їх під сумнів, метою національної гуманітарної політики **має стати формування консенсусного типу політичної культури**. Для суспільств, політичні суб'єкти яких мають відмінні погляди та підходи, важливо, щоб такі відмінності не стосувалися базових питань загальної згоди, таких як суспільні цінності та ідеали, цілі суспільного розвитку, правила політичної поведінки.

У розвинених демократичних суспільствах згоди щодо базових питань вдається досягти шляхом виховання культури діалогу, досягнення належного рівня освіченості громадян, вироблення норм і правил поведінки, які надають рівні можливості для самореалізації всім суб'єктам політичного життя. Поки що ж слід виходити з тези про фрагментарність політичної культури українців, як суспільства, якому з різних причин не вдається досягнути згоди щодо таких базових питань, як цінності, ідеали, цілі суспільного розвитку. Зазвичай фрагментарними є суспільства, в яких відсутня домінуюча політична культура або ж вона не є досить сильною, щоб об'єднати та примирити конкуруючі субкультури.

Необхідне чітке усвідомлення, що євроінтеграційний вибір – це не лише питання руху до членства в Європейському Союзі, не лише прийняття так званих «євроінтеграційних» законів і наближення нормативної бази до стандартів ЄС. Це, перш за все, свідомий вибір європейської системи цінностей та ідеалів, що базуються на верховенстві права, ліберальній демократії та ринковій економіці.

Необхідна системна, комплексна, професійно розроблена, послідовно та ефективно імplementована інформаційно-роз'яснювальна робота з усіма верствами населення з метою дати українському суспільству глибинне розуміння важливості політичної культури консенсусного типу. Така інформаційно-роз'яснювальна робота має включати, зокрема, спеціальні цикли теле- і радіопередач, постійні рубрики в пресі та інтернет-виданнях, тематичні уроки в школах та лекції й окремі спецкурси у вищих навчальних закладах.

Але без створення загальнонаціонального ресурсу історико-культурної пам'яті та її символів, ініційованого не окремими інституціями, а запровадженого на рівні державної політики та законодавчих рішень, не можна очікувати реальних результатів формування особистісного або колективного образу суспільного ідеалу.

На жаль, міжвідомча нескоординованість та непродуманість реальних

кроків щодо такого ресурсу на загальнодержавному рівні не сприяє його створенню, як показав нам *невдалий досвід створення Державного реєстру національного культурного надбання України*, положення про який прийняте ще в 1993 р., але й досі він не є організованим, хоча кожен новий склад Міністерства культури пробував формально його реанімувати. Тому окремі напрями діяльності різних наукових установ та закладів культури абсолютно ініціативним шляхом створюють свій локальний ресурс, наприклад, реєстр нерухомих пам'яток, або матеріали для ДРНКН, або книжкових пам'яток на сайті НБУВ.

Окремий напрям – визначити засоби науково-інформаційного забезпечення повноти правдивої інформації про історичне минуле держави, сучасні соціокультурні процеси в державі на засадах розгортання ресурсної бази достовірної інформації, передусім електронної та цифрової, де поєднується доступ до джерельної бази вивчення історичної ретроспекції з ґрунтовними науковими дослідженнями, що формують суспільні ідеали. Такий ресурс має конструюватися на методологічних засадах та проводити впевнену позицію ставлення до сучасних руйнівних процесів у політичному стрімі та нівелювання особистості, а також дезінтеграційних процесів за різними параметрами розвитку глобалізованої культури. Така база має бути представлена у відкритому доступі й розвивати механізми соціокультурного та науково-інформаційного впливу на органи державної влади та широкий загаль населення.

Цьому має сприяти система визначених методів впровадження (крім цензури, несумісної з демократичними принципами суспільства) такої інформації в систему соціокультурної та політичної комунікації. Зокрема перевірене на ефективність **цільове інформування**, широка кампанія *презентацій наукових і популярних видань книг та іншої продукції* засвідчили, що з наукових позицій досвідчені вчені заповнюють «білі плями» історії та здійснюють реконструкцію національної й соціальної пам'яті, культурних подій, утверджують відчуття гідності та значущості для них сучасного розвитку власної держави, а також дозволяють сформувати чітку позицію стосовно трагічних для історії України часів, що викривлювали історичну правду та свідомість людей, руйнували засади формування національного менталітету.

Окремий напрям – *інформаційно-аналітична діяльність спеціальних служб*, яка дає можливість постійно тримати руку на пульсі сучасних суспільних настроїв та подій завдяки щоденному моніторингу стану українського суспільства за аналізом засобів масової комунікації, оперативно інформувати органи влади і управління та допомагати у прийнятті

кваліфікованих рішень. Прикладом є діяльність Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів влади та управління (СІАЗ), структурного підрозділу Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, створеного 1992 р., яка займається моніторингом інформації електронних і друкованих ЗМІ, всіх видів ресурсів широкого кола відкритих джерел та створенням інформаційно-аналітичної й аналітично-прогнознаї продукції для органів влади та широкого кола користувачів.

Сучасне цифрове суспільство дозволяє широко використовувати будь-які форми комунікацій та інтерпретації інформації у формуванні образу суспільного ідеалу та його використання в політичному процесі формування державних засад розвитку суспільства. Разом з тим в інформаційній діяльності важливим є окреслення смислів та використання акцентів, пов'язаних зі специфікою особливостей розвитку українського суспільства, зокрема у ХХ ст. Для процесів трансформації суспільних ідеалів та національної самоідентифікації в умовах опертя на незалежність важливими є, наприклад, висвітлення процесів декомунізації в аспекті розкриття об'єктивного знання історії власного народу з метою протидії героїзації його ворогів, осмислення його нових ідеалів в умовах, коли виникає гостра для України проблема спільного осмислення та переживання історії країни, де одні й ті ж історичні події та особистості мають різні, а часом і протилежні оцінки²³.

Основний механізм урівноваження у свідомості людини та різних соціальних груп сприйняття власної історії як вона є – **формуванню у відкритому доступі джерельну інформацію**, зрозуміло та об'єктивно інтерпретовану досвідченими вченими та громадськими діячами з опорою на документальну інформацію, а також, як згадувалося, проводити якісні інформаційно-роз'яснювальні кампанії, доносячи до широкого загалу історичну правду, наприклад, про минулі злочини декомунізованих осіб та сутність цінностей, які не можуть бути суспільним ідеалом. Особистісний аспект історичної правди має надзвичайне значення. Сьогодні він є одним з основних у системі формування національних ідеалів.

Але бар'єри на шляху формування суспільних ідеалів не обмежуються лише ідеологічним або політичним протистоянням. Необхідно враховувати відмінності ідеалів різних соціальних верств населення та соціальних груп. Так, Михайло Степико наголошує на необхідності органічного подолання в процесі формування української національної ідентичності *конфлікуючих позицій сучасності*, зокрема щодо «сільської та урбаністичної

²³ Kuzio T. Ukraine. State and Nation Building, London : Routledge, 1998. P. 134.

окремішності»²⁴. Природно, що національні традиції краще зберігаються в сільській місцевості, але потрібно віддавати належне тому факту, що більшість населення України вже давно мешкає у містах. Надмірний акцент на сільській складовій культури не лише погано сприймається частиною міських мешканців, але й підігрує радянсько-російській політиці, що намагається подати українську культуру і мову виключно як культуру і мову села, нібито непридатну для жителів міст. Насправді ж українська культура вже має сильну урбаністичну складову, яку необхідно розвивати й популяризувати.

Інформаційно-аналітичні дослідження, які щорічно проводяться Службою інформаційно-аналітичного забезпечення Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (СІАЗ), свідчать, що значною перепорою на шляху об'єднання країни та інтеграції різномірних соціальних груп задля формування загальнонаціональної ідентичності та спільних ціннісних орієнтирів є слабка міжрегіональна комунікація в Україні. Інформаційно-аналітичні продукти СІАЗ, Національної юридичної бібліотеки впродовж багатьох років надають регіонам бачення загальнонаціонального контексту розвитку різноманітних подій та суспільної думки в різних регіонах. Але ця локальна ініціатива навіть таких потужних установ, як НБУВ, не спроможна ліквідувати лакуни міжрегіонального спілкування в аспектах опрацювання спільних підходів та узгоджень щодо розуміння загальнонаціональних інтересів та самоідентичності.

Тому потрібні **державні програми стимулювання співпраці** між спорідненими установами, вищими навчальними і науковими закладами з різних регіонів країни, обміну студентами, регулярних шкільних екскурсій до інших регіонів, усього, що надає можливість громадянам відчувати цілісність країни. Відчувається й недостатній рівень міжрегіональної бізнесової співпраці в Україні. Спільні економічні інтереси – важливий чинник формування спільної ідентичності, натомість торговельні і виробничі зв'язки деяких українських прикордонних областей краще розвинуті із регіонами сусідніх держав (Росією, Польщею, Угорщиною), ніж з іншими областями України. Особливо слабкими є бізнесові зв'язки між західними і східними областями України, що, серед іншого, сприяє поглибленню ментальної відчуженості. З метою вирішення цієї проблеми **необхідно на державному рівні стимулювати створення виробничих ланцюгів, що поєднують різні регіони України.**

²⁴ Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : НІСД, 2011. С. 259.

Важливий недооцінений консолідаційний потенціал має державна мова. Внаслідок тривалих спекуляцій на мовній темі недобросовісних політиків склався хибний стереотип, ніби мова роз'єднує. Насправді це не так. Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова 3-9 березня 2017 року, показало, що 68% громадян вважають рідною мовою українську, 17% – українську і російську однаковою мірою, 14% – російську, 0,7% – інші мови. Отже, загалом 85% наших співгромадян вважають українську мову своєю рідною (хоча при цьому 17% з них вважають рідною також і російську), і лише 15% не вважають українську рідною (що, однак, ще не означає їх негативного до неї ставлення)²⁵.

Водночас, багато сьогоденішніх видань, зокрема в освітянській галузі та в регіональній видавничій справі, виданнях книжок та підручників, не обізнані або ігнорують значні досягнення української наукової термінології та мовознавців, і дуже повільно втягуються в цей процес, що негативно позначається на престижі української мови, штучно створюючи враження її недосконалості. Подолання цього бар'єру має стати одним із невідкладних завдань українського уряду.

Існують різні засоби впровадження в суспільну свідомість об'єднуючого значення мови. Так, розгортається професійна кампанія з підвищення престижності української мови, впроваджено щорічний Радіодиктант національної єдності, який в 2020 відзначив 20-річний ювілей. До нього долучено представників органів влади та управління, які своїм прикладом пропагують знання української мови, авторитетних громадських діячів, лідерів думок, відомих артистів, популярних зірок шоу-бізнесу та пересічних громадян. Культурно-просвітницькі установи проводять постійні заходи щодо підвищення престижу української мови та культури. Так, велике значення має Довгострокова стратегія розвитку культури, прийнята в 2016 р. Міністерством культури України, де передбачено етапи системного розвитку національної культури та національної ідентичності. Однак відсутність належного фінансування не сприяла реальному і системному впровадженню Стратегії.

Останнім часом помітно збільшилася кількість сучасного україномовного кіно, музики, театру, науково-популярних і художніх книжок, у тому числі якісних українських перекладів сучасних світових бестселерів, створюються цифрові ресурси діяльності центральних та регіональних установ культури, існує вже розвинута інфраструктура, яка впроваджує

²⁵ Ідентичність громадян України: ціннісно-орієнтаційний аспект. *Національна безпека і оборона*. 2017. № 1–2 (169–170). С. 25–26.

високоякісну літературну мову на місцевих художніх ресурсах, однак децентралізація призвела й до значних втрат в регіональній соціокультурній сфері.

Соціокультурний простір та політикум України характеризуються надзвичайним розмаїттям. Тому важливо визначити механізми дотримання на практиці відповідальності як фізичних, так і юридичних осіб, у тому числі засобів масової інформації, політичних партій і діячів, за розпалювання міжнаціональної і міжконфесійної ворожнечі, прояви ксенофобії, зневажливі висловлювання і дії щодо державних символів, державної та інших мов, пам'яток культури. У цьому процесі важливого значення набуває впровадження інформаційних ресурсів, що поширюють культуру суспільного спілкування не лише у вузькому розумінні суспільного спілкування з допомогою медіа в односторонньому порядку, а й створення умов для широких інформаційних обмінів.

Вирішення завдань формування образу суспільного ідеалу потребує якісно нового ставлення держави до питання розвитку *національних інформаційних соціокультурних ресурсів*. Забезпечення поступального національного розвитку можливе лише на власній потужній джерельно-інформаційній основі, що потребує оновлення суверенних інформаційних ресурсів, нарощування можливостей продукування власними силами інформації, необхідної для всебічного розвитку українського суспільства, відповідно до визначених цілей, ідеалів, духовно-ціннісних орієнтирів.²⁶

Із зростанням ролі інформаційних впливів у сучасному світі та їх масованим використанням окремими державами в якості інструментів гібридних агресій держава повинна, поруч зі стимулюванням розвитку приватного інформаційного ринку, володіти також і достатнім потужним інформаційним ресурсом, включно із якісними телебаченням, пресою, радіоканалами, інтернет-ресурсами. У цю сферу за досвідом передових країн світу включаються й модернізовані бібліотеки, які зберігають та надають у відкритому доступі колосальний потенціал історичних і сучасних джерел, які є «символами культурної самобутності та самодостатності спільноти»²⁷ з одного боку і потужними інформаційно-

²⁶ Інформаційні чинники системи інтеграторів Донбасу і Криму в загальноукраїнській єдності : монографія / В. М. Горвий, О. С. Онищенко, М. Б. Закіров та ін. Київ: НБУВ, 2016. С. 70–71.

²⁷ Половинчак Ю. М. Сучасне інформаційно-комунікаційне середовище як простір трансформації української національної ідентичності : монографія / наук. ред. В. М. Горвий. Київ: НБУВ, 2017. С. 186.

аналітичними інструментами з іншого. Колосальні джерела української історії та культури, *що зосереджені* в архівах, бібліотеках, музеях, є невичерпним і сьогодні арсеналом для національної ідеї та національної самоідентифікації²⁸.

Окрему увагу слід приділити нарощуванню *ідейної конкурентоспроможності україномовного сегменту інтернет-контенту*, який у наш час є вагомим чинником формування ідентичності²⁹. Попри певний прогрес, досягнутий впродовж останніх років, україномовні ресурси все ще програють російським конкурентну боротьбу за українського споживача інтернет-контенту.

Чинник медіа як засобу масової комунікації в контексті сприйняття історії та конструювання моделі майбутнього має суперечливий характер, адже здійснює як інтеграційний, так і дезінтеграційний вплив одночасно. З одного боку, спостерігається політизація історії та колективної пам'яті, спрощення та/або міфологізація історичних подій. З іншого, медіа мають потенціал розширення в суспільному вимірі можливостей пошуку взаєморозуміння та створення або ефективного відтворення спільних цінностей, об'єднання суспільства навколо ключових пріоритетів розвитку. Цей потенціал не може бути втрачений в умовах активізації впровадження історичного знання та джерел наукового й культурного знання, його треба впроваджувати у культурний простір та сучасний менталітет молодого покоління, не заангажованого старими ідеологемами.

В Україні медіа активно залучені в дискусії щодо політики історичної пам'яті в державі, за їх допомогою створюються, нівелюються або коригуються ті чи інші образи минулого та ув'язуються із сучасним політичним процесом. Процес активізувала поява недержавних медіа, що сьогодні здебільшого створюють свій контент відповідно до економічних та політичних інтересів власників, маневруючи між споживачами інформації та групами впливу. «Із розвитком інформаційних та комунікативних технологій управління історичною пам'яттю стає невід'ємною складовою політичного менеджменту, потужним засобом впливу на

²⁸ Див.: Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства : монографія / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін. Київ : НБУВ, 2011. 247 с.

²⁹ Див.: Половинчак Ю. М. Сучасне інформаційно-комунікаційне середовище як простір трансформації української національної ідентичності : монографія. Київ : НБУВ, 2017. 372 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002155> (дата звернення: 04.10.2020).

масову свідомість, інструментом легітимізації державних та наддержавних утворень»³⁰.

Існує думка, що у поляризованому суспільстві, яким є сучасна Україна, марно сподіватись на консолідаційний ефект від інструментальної мобілізації історичної пам'яті. Не кажучи вже про індивідуальний досвід кожної людини, суспільний досвід груп і виразно фрагментована політична культура диктують різні критерії оцінок історичних подій і різні пояснення мотивацій. У таких умовах проблеми історичної пам'яті (як і колективної відповідальності) неминуче потрапляють у зону метафоричного моделювання. І надзвичайно важливо дбати про те, щоб тягар міфів не зруйнував остаточно фундамент загальногромадянської ідентичності³¹. Метафоричному моделюванню може протистояти тільки наукове знання.

В цьому контексті важливо ефективно використовувати інформаційно-комунікативну складову наукового світогляду та його просування у сучасні медіа, що може впливати на інтеграційні процеси всередині суспільства, і це є не тільки каналом доставки інформації, а й її джерелом. Відповідально взявши на себе роль суспільних медіаторів, підтримуючи високий рівень ведення міжкультурного діалогу, якому в першу чергу притаманна толерантність, медіа сприятимуть виконанню об'єднавчої функції, створюючи і відтворюючи культурні схеми, які емоційно-психологічно впливають на свідомість людини.

Тут варто звернути увагу на такі рекомендації для незалежних ЗМІ та суспільних мовників, які прагнуть створювати контент на історичну тематику, що послаблює поляризацію: досліджувати спільний, іноді травматичний, історичний досвід крізь призму стійкості українців у подоланні травм і спільного прагнення українців до безпеки...; розширювати діапазон програм з історії, зосереджуючи увагу на сюжетах про боротьбу за загальнолюдські, громадянські цінності та права людини, такі як боротьба за справедливість і безпеку; пов'язувати дискурс ідентичності з дискурсом стійкості та громадянських прав – вони можуть взаємно підсилювати одне одного...; виходити за рамки «воєн пам'яті», використовуючи натомість досвід і уроки минулого, що можуть сприяти

³⁰ Луцишин Г. І. Державна політика історичної пам'яті як чинник консолідації українського суспільства. *Грані*. 2015. № 8. С. 33–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_8_8 (дата звернення: 16.09.2020).

³¹ Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні. *Геополітика, примирення та пам'ять* : матеріали доповіді на Міжнародній науковій конференції (4–6 грудня 2008 р.). URL: <http://khp.org/index.php?id=1230112797> (дата звернення: 05.10.2020).

інклюзивному загальнонаціональному діалогу про спільне майбутнє; досліджувати історію, використовуючи підхід «від особистого до загального» – розповідаючи про конкретний, різноплановий і розмаїтий досвід звичайних людей³² з опорою на достовірну інформацію та науково-інформаційні ресурси.

У той же час в українських медіа спостерігається певна бінарність ефектів, оскільки медіа поляризуються в суспільстві, де існують гострі протиріччя, тим самим провокуючи нетерпимість і нездатність сприймати інші точки зору, тому існують ризики, що медіа з інструменту формування громадської думки часом перетворюються в ефективний інструмент маніпулювання нею через нав'язування стереотипів сприйняття та мислення.

Вибудовуючи запобіжники зовнішнім інформаційним впливам, не варто забувати, що медіа є найважливішим транслятором геополітичного іміджу держави і набули сьогодні ознак одного з найважливіших інструментів реалізації політичного процесу. Особливо актуальним це питання постало в процесі інтеграції України в культурний і політичний європейський контекст. Всередині ж країни вплив медіа розповсюджується на репутацію держави та політичних діячів, адже репутація має не тільки інформаційну, але і комунікативну природу.

Пошук цінностей і характеристик, які мають асоціюватися з державою, виробляється насамперед у живому діалозі, а отже, ключова роль медіа полягає у забезпеченні відкритого та публічного діалогу експертного середовища, політичної еліти, культурних діячів із суспільством.

Одне з провідних місць медіа в інформаційній структурі суспільства визначається силою їх впливу на особистість, має вагоме значення в процесі пошуку суспільного консенсусу, суспільно-політичного ідеалу, шляхів консолідації суспільства. Наукове та експертне середовище має розглянути стратегію розвитку національних перспектив України та ефективніше використовувати новітні технології інформаційного виробництва та медіа ресурс з метою охоплення максимально широкою аудиторією.

³² Від «воєн пам'яті» до спільного майбутнього: подолання поляризації в Україні. *London School of Economics and Political Science*. URL: <https://www.lse.ac.uk/iga/assets/documents/From-Memory-Wars-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 10.09.2020).

РОЗДІЛ 3

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЧИННИК ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ІНСТИТУЦІЇ У ФОРМУВАННІ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Основною функцією інформаційного чинника є створення інформаційного простору держави як *упорядкованих та структурованих ресурсів*, забезпечення доступу до національних та світових ресурсів, що стосуються науки, культури, освіти та гуманітарного простору в цілому.

Багатоаспектна соціокультурна сфера суспільства в Законі України «Про культуру» розглядається як сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти. Вона включає й поняття «вітчизняний національний культурний продукт» – «культурні блага» і «культурні цінності»; сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України. Вони складають «національне культурне надбання», в тому числі «нематеріальну культурну спадщину» – звичаї, форми показу та вираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та групами під впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою, історії та формують у них почуття самобутності й наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного розмаїття і творчості людини³³. Культура закладає в людині осмислення причетності до історичних коренів та об'єднує людей, надає відчуття захищеності власного духовного світу.

Сьогоднішнє функціонування соціокультурної сфери неможливо без розуміння сучасної інформаційної складової, яка формує соціокультурний простір. Соціокультурна точка зору розглядає інформаційний простір як сферу відносин між людьми і спільнотами, яка базується на

³³ Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778–VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 20.09.2020).

інформаційному обміні, а також на управлінських технологіях щодо функціонування інформаційної інфраструктури.

Інформаційна інфраструктура – середовище, що забезпечує можливість збору, зберігання, передавання, автоматизованої обробки та поширення інформації у суспільстві. Інформаційна інфраструктура суспільства створюється сукупністю: інформаційно-телекомунікаційних систем (ІТС) та мереж зв'язку, індустрії засобів інформатизації, телекомунікації та зв'язку; систем формування та забезпечення зберігання інформаційних ресурсів; систем забезпечення доступу до ІТС, систем зв'язку та інформаційних ресурсів; індустрії інформаційних послуг та інформаційного ринку; системи підготовки та перепідготовки кадрів, проведення наукових досліджень. Сучасна цифрова цивілізація створює об'єкти нового покоління – мультимедійної природи, які легко трансформуються і управляються за допомогою комунікацій, спілкування, обміну мультимедійними продуктами. В інформаційну структуру включаються й інституції національної пам'яті, що продукують науково-інформаційні ресурси (бібліотеки, архіви, музеї).

Сьогодні одним із пріоритетів державної соціокультурної політики є збереження та розвиток інформаційної інфраструктури, з допомогою котрої реалізується підтримка культурного різноманіття регіонів України, тенденції суспільства до вивчення власної історії та культури, що сприяє процесу ідентифікації себе як нації, усвідомлення свого місця в колі європейських держав. Важливою змістовою метою культурної політики України є утвердження української ідентичності в Європі, виявлення духовного потенціалу нашої країни.

Розвиваючи висловлену вище думку щодо поширення уявлень про націю і державу в глобалізованому цифровому просторі, наголосимо на значимості і принциповості цього образу, який транслюється назовні, та зв'язку національного суспільного ідеалу із соціокультурним фактором розвитку духовної складової та національним брендом, соціокультурною цивілізаційною нішею країни³⁴. Формування ефективного соціокультурного іміджу країни вирішується на двох рівнях: удосконалення національного іміджу, посилення почуття національної гідності на внутрішньому рівні та запровадження привабливого, конкурентоспроможного національного бренду, який би залучав у країну зовнішню аудиторію. У структурі національного ідеалу має знайти місце національна складова

³⁴ Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : НСД, 2011. 336 с.

та складова загальноцивілізаційна, інтегрована, яка не відокремлює національну особистість від світових розумінь спільних засад культури. Для цього важливо пройти шлях національно-культурного *забезпечення національної ідентифікації у світовому співтоваристві*, швидко наздогнати передові країни у забезпеченні значення своєї держави як потужної країни, яка має власну історію та культуру, яка за своєю якістю не поступається першорядним країнам, має міцну національну інфраструктуру та забезпечена освіченими й талановитими вченими, творчою інтелігенцією, державними діячами, здатними розв'язувати будь-які соціально-економічні, політичні та культурні проблеми. Цей процес передбачає постійний суспільний діалог між минулим і сьогоденням, традицією та сучасністю, внутрішніми та зовнішніми поглядами на націю і державу та баченням майбутнього ідеалу держави, її соціального устрою та особистості в ній.

Окрему роль у створенні наукових засад для ідейної підтримки формування суспільно ідеалу відіграють наукові та культурні установи. Вони користуються стабільним рівнем довіри й пропонують вироблення системи об'єктивно-істинного знання про соціальну дійсність та визначають систему координат соціально-гуманітарного спрямування, надаючи позитивний імпульс усім формам суспільної свідомості й практичної діяльності. У науковому середовищі відбувається критичне осмислення кризових явищ сучасності та їх позначення на формуванні соціального досвіду, розробка важелів впливу на стиль мислення та подолання сталих стереотипів.

Цьому сприяє науково-дослідна, науково-інформаційна та інформаційно-аналітична робота наукових інституцій, інституцій пам'яті та громадських об'єднань з продукування інформації, що ґрунтується на науковому аналізі історичних і сучасних джерел та створенні потужного середовища вчених, які виробляють науково-достовірну інформацію та надають її в наукове та суспільне користування, в тому числі для використання у засобах масової комунікації. Ці інституції, передусім бібліотеки, архіви та музеї, однією із своїх функцій мають формування низки науково-інформаційних продуктів та джерел історичної, національної та соціальної пам'яті, що активно поповнюють національний контент інтернет-ресурсів. Зокрема й науково-довідковий апарат, у тому числі описи, довідники, каталоги, покажчики, електронні ресурси та тематичні бази даних актуальної інформації. У період інформаційного суспільства та створення ресурсу цифрової документальної пам'яті ця робота перетворюється на науково-дослідні проекти, що виконуються

міждисциплінарними колективами вчених з допомогою інноваційних технологій цифрової гуманітаристики³⁵.

Доступ до Інтернету дозволяє включити до національного менталітету й загальнолюдські цінності, а також ввести українського користувача в контекст соціокультурних здобутків різних демократичних держав, передовсім в особистісному аспекті цінностей, зокрема принципів свободи думки та творчості, що є обов'язковим компонентом будь-якого суспільного ідеалу і який вже утверджений у країнах західної демократії. При правильному підході до формування інформаційних ресурсів ментальної духовності особистості втрачається відчуття власної другорядності, виникає розуміння, що твоя держава, народ не є маргінальним учасником загальноцивілізаційного процесу, а є його оригінальним та самобутнім членом.

Які фактори здатні забезпечити національну ідентифікацію нашої держави, пов'язану з формуванням суспільного ідеалу? Аналіз цього процесу показав, що наше відставання в цих питаннях було визначене майже столітньою історією національного, передусім духовного, пригнічення. Було пропущено інтенсивний період джерельного забезпечення розвитку національних держав в історико-культурному процесі з опорою на культурну спадщину в ХХ ст. Це стосується векторів розвитку й формування національно-державної самосвідомості, яка на державному рівні сформувала її основні принципи, поняття, духовні пріоритети.

Починаючи з кінця ХІХ ст., у провідних країнах було осмислено роль національно-культурних засад у створенні іміджу та національно-державної ідентифікації у світовому співтоваристві. По-перше, це повноцінна національна база джерельного свідчення історичного розвитку держави, зокрема історичних пам'яток культури та документів, рукописних пам'яток та стародруків національного походження, наявність історичних державних установ та їх архівів, архівної та книжкової спадщини державних організацій, товариств, культурних та освітніх закладів, видатних осіб, які б свідчили про тяглість та потужність розвитку держави, демонстрували її неперевершені здобутки у розвитку країни, навіть якщо вона існувала у складі інших держав³⁶.

³⁵ Дубровіна Л. А., Лобузін К. В., Онищенко О. С., Боряк Г. В., Цифрова гуманітаристика та бази даних документальної культурної спадщини в бібліотеках України. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2020. Вип. 25. С. 290–309.

³⁶ Дубровіна Л. А. Центри збереження і розвитку інформаційного документного ресурсу національної пам'яті. *Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору*. Київ, 2015. С. 198–282.

Створення сучасної інформаційної інфраструктури України, яка б відповідала європейським та світовим стандартам, є тривалим у часі процесом, який потребує суттєвих фінансових витрат та має здійснюватися на підставі узгоджених рішень і дій органів державної влади, організацій, посадових осіб щодо організації, формування, захисту всіх інформаційних ресурсів та їх використання в інтересах держави і суспільства в цілому з метою реалізації європейського вектора зовнішньої політики України, збереження її інформаційного суверенітету та безпеки.

Обов'язковим елементом є наявність **національної наукової та культурної еліти**, яка б забезпечувала розвиток та підтримку народу та нації в усіх сферах існування держави, працювала на її потужність та ідентифікацію. Така еліта вже є в Україні, але бракує налагодженого впливу на комунікації з владою, яка б визнала таку еліту як принципово важливий фактор формування потужності держави у всіх напрямках її існування.

Особливість України в тому, що її багатомільйонна духовна спадщина за сто років не була повноцінно включена в науковий та культурний обіг. Чимало джерел та свідчень багатотисячолітньої історії значною мірою було втрачено в катастрофах ХХ ст., а та частина, що збереглася в архівах, бібліотеках та музеях, залишалася законсервованою, науково не опрацьованою та не відомою широкому загалу науковців і культурних діячів. Справжнє бурхливе відкриття й повернення національної історії, як відкриття terra-інкогніта, відбулося вже після здобуття незалежності і якраз у підвалинах нового наукового концепту гуманітарних інститутів НАН України. Вони створили потужну наукову продукцію, що заповнила історичний простір правдивим знанням, в тому числі напрацювали значну кількість енциклопедій, зокрема Енциклопедію історії України – фундаментальний фаховий звід сучасних знань з історії держави. Тому важливо опрацювати Стратегію формування суспільного ідеалу в історичному та сучасному світі України із залученням академічної спільноти.

В Україні вже закладено міцний базис розвитку національних засад духовності та цінності історичного досвіду для кристалізації образу такого ідеалу. Але необхідно створити умови загальнодержавного опікування векторами розвитку таких засад.

Вектори науково-інформаційного забезпечення формування суспільного ідеалу в історичному та сучасному світі: **біографічний, національно-бібліографічний, мовно-лінгвістичний, енциклопедичний, інформаційно-аналітичний, ресурсно-джерельний, ув'язані зі створенням цифрової спадщини, соціокультурною комунікацією та цифровою культурою.**

Створення цифрового загальнодоступного багатоаспектного та інтегрованого ресурсу на загальнонаціональному рівні відповідно до стратегії формування суспільного ідеалу, який би забезпечив життєдіяльність держави. Це є основним механізмом формування ідеалу, з орієнтуванням на майбутнє.

Формування такого ідеалу в суспільстві має декілька векторів, серед котрих важливим є побудова колективного уявлення про позитивні приклади минулого та сучасного в пантеоні обраних особистостей минулого та сучасного. Для України з її трагічною історією ХХ ст., коли впродовж десятків років замовчувалися найбільш значимі для української історії та культури особистості, важливим є наголос на біографічний фактор у формуванні менталітету.

Біографічний вектор

Біографічний вектор діяльності – створення загальнонаціонального ресурсу історико-біографічної інформації про видатних особистостей України. Сьогодні ця робота активно проводиться науково-дослідними інститутами та видавничими фірмами, проте серед них значний відсоток захоплено приватними видавництвами, які публікують інформацію про таких осіб на платній основі: «Еліта України», «Видатні імена» тощо.

Впродовж усього періоду української незалежності здійснює свої дослідження *Інститут біографічних досліджень*, який існує у складі Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Аналіз стану біографічних досліджень, що їх проводить Інститут біографічних досліджень НБУВ, показав, що біографічні дослідження виявляють глибинні механізми впливу історико-біографічної інформації на уявлення про роль та значення створення пантеону видатних людей для формування індивідуального та колективного образу ідеалу в суспільстві. Тому вироблення інформаційно-комунікативних стратегій поширення й пропаганди видавництвами, ЗМІ, бібліотеками, установами науки, освіти і культури, історико-біографічного та сучасного біографічного знання як дуже значимої частини вітчизняної гуманітарної культури є надзвичайно важливим для зміцнення національної самоідентифікації співгромадян, політичної і соціокультурної консолідації українського суспільства, формування його ідеалів. Сьогодні є значна кількість окремих видань енциклопедій та ресурсів, що містять біографічні знання та біографічні статті про видатних людей минулого й сучасного. Але ці знання розпо-рошені та не становлять цілісності, а тому не можуть мати цільового

впливу на створення Пантеону образів для формування експертами суспільного ідеалу на засадах мультикультурності та цінності для сприйняття сучасного та майбутнього України. Важливим є врахування належності до різних цільових читацьких аудиторій та взяття до уваги вікових, освітніх, регіональних особливостей тощо.

Недостатній розвиток біографічної роботи призводить до певного викривлення гуманітарного ландшафту, залишає простір для поширення імперською пропагандою Росії міфологізованих уявлень щодо провідного значення російської науки й культури у слов'янському світі, привласнення знакових імен, а також до антиукраїнських випадів політичних кіл деяких інших держав. Прояви так званої «війни імен», засновані на фальсифікаціях, перекручуванні фактів життя й діяльності багатьох відомих українців повсякчас потребують гострої відсічі шляхом публікації не лише в наукових виданнях, а насамперед у ЗМІ – для широкого загалу – ґрунтовних, заснованих на викладі реальних фактів матеріалів.

Тому доцільною є розробка Урядом України *Державної програми створення Зводу видатних імен України в галузі історії та сучасного націєтворення*. Концепція Зводу має об'єднати біографічний електронний ресурс, у якому беруть участь наукові установи, заклади вищої освіти, бібліотеки, архіви та музеї, а також культурологічні організації й осередки, видавництва, редакції наукових періодичних та продовжуваних видань, засоби масової інформації, електронні інформаційні центри. Сьогодні вже підготовлено значну кількість енциклопедій та довідників, як можна використати для відбору першого масиву імен. Світові аналоги біографічних словників представлені біографічними центрами провідних країн, які вже давно проводять таку роботу і мають такі багатотомні словники, а тепер – електронні ресурси, які поповнюються постійно і щорічно. Як приклад сучасного підходу, на жаль, комерціалізованого, можна навести біографічний принцип “людина успіху”, а також ресурси Американського біографічного інституту (США) та Кембриджського біографічного інституту (Велика Британія), які мають велику кількість номінацій та титулів. Аналіз засвідчує значний об'єднуючий ефект діяльності таких інституцій. В Україні також уже накопичений відповідний досвід некомерційних (наукових) біографічних досліджень у системі НАН України та закладах вищої освіти, передусім у галузі створення масштабних енциклопедій із важливою біографічною складовою, баз даних та цифрових локальних ресурсів.

Уже широко розповсюджені комерційні видавництва, орієнтовані на створення імен сучасної “еліти”, яка платить за включення інформації

у відповідні довідники, існують також й ініціативи за прикладом номінацій “Людина року”. Але для формування образу ідеалу важливим є історико-культурний контент ресурсів, який потребує значних зусиль щодо реконструкції “втрачених” або забутих імен, яка може проводитися на наукових засадах та з урахуванням становлення нових суспільно-політичних, соціокультурних та соціально-психологічних реалій сучасного світу. Сьогодні триває формування нового глобалізованого покоління, яке вже існує у новому світі культури, нової свідомості та цифрових технологій, користування інформацією в вікіпедіях та соціальних мережах. Наявність таких ресурсів, які легко можуть спотворювати інформацію в умовах існування «плинних часів» невизначеності, обумовлює формування нових, відмінних від традиційних, суспільних ідеалів.

Необхідно обрати загальнонаціональну інституцію, як, скажімо, науковий центр української біографіки, з відповідними повноваженнями створення методологічних та методичних засад, з урахуванням сучасних вимог проведення експертизи та підготовки структурованих біографічних ресурсів, новітнього науково-методичного й творчого досвіду світової біографіки та вимог поширення сучасного знання. Інститут біографічних досліджень НБУВ готовий виступити координатором такого процесу.

Необхідно передбачити невпинне розширення кола імен діячів, у тому числі так званих «другого» й «третього» ряду, яким присвячуються окремі наукові або науково-популярні дослідження, літературно-біографічні твори, електронні ресурси. Слід урахувати, що надмірне зосередження книговидання, матеріалів ЗМІ, кінодокументалістики лише на колі найбільш відомих постатей минулого певною мірою спрацьовує на користь нав'язуваних ззовні негативних міфологізованих уявлень про вузькість проблемно-тематичного діапазону вітчизняної історії та культури. Необхідна відмова від суб'єктивної оцінки особистостей складного історичного минулого та нав'язування оціночних штампів, які перешкоджають можливості створення умов для громадянського примирення суспільства. З досвіду діяльності Інституту біографічних досліджень НБУВ – для реконструкції спадщини діячів минулих епох необхідно використовувати і пропагувати все позитивне й корисне для сучасної незалежної України. Невиправдане знецінення внеску багатьох осіб у створення економічного й науково-технічного потенціалу, інтелектуального та морального капіталу українського суспільства негативно впливає на свідомість наших співгромадян усіх поколінь, створює питоме середовище для підступної антиукраїнської пропаганди.

Потрібно звернути увагу на те, що науково-популярні, освітньо-пізнавальні видання з історико-біографічної проблематики мають готувати фахівці високої кваліфікації, які здатні забезпечити їх належний науково-методичний рівень, урахування новітніх досягнень науки. Зазначене є конче важливим для уникнення ситуації, коли недостатньо обізнані журналісти оперують недостовірними фактами, повторюють давно віджилі оцінки та прикрі фактологічні помилки, що знецінює повагу до популярних видань в очах читачів, а одночасно – дискредитує персонажів подібних публікацій.

Назрілим завданням є організація випуску біографічних видань різних форматів на засадничих принципах «публічної історії» – тобто опрацьованої на високому методичному рівні й адресно зорієнтованої науково-популярної продукції, журналів та збірників освітнього і розважального характеру, розрахованих на широкий читацький загал. Нестача в Україні подібних видань призводить до того, що «пересічний» читач, який цікавиться минулим, нерідко змушений задовольняти свої пізнавальні інтереси за допомогою тенденційної літератури та електронних ресурсів проросійського або так званого «малоросійського» спрямування, що продовжує створювати у частини наших співгромадян викривлені, збіднені уявлення про минуле України, її місце у світовій цивілізації.

Назрілою є також потреба започаткування серій біографічних видань для читачів різного віку, зокрема таких, які б давали їм зразки самореалізації і життєвих стратегій в окремих сферах діяльності у молодому, зрілому й похилому віці.

НБУВ розпочала створення такого Зводу видатних імен України, здійснює формування фундаментального науково-інформаційного ресурсу «Український національний біографічний архів» (УНБА: biography.nbuv.gov.ua), систематично запрошує вчених і спеціалістів наукових установ, закладів вищої освіти, бібліотек, архівів, музеїв до співпраці на засадах започаткування на базі УНБА діяльності всеукраїнської Віртуальної біографічної дослідницької лабораторії (ВБДЛ), заснованої Інститутом біографічних досліджень, і розвиває сучасні науково-комунікаційні зв'язки з різними установами й організаціями, вченими і спеціалістами. Вирішуються питання розвитку та підтримки громадських ініціатив; виконання спільних проектів за грантами від вітчизняних та зарубіжних фондів і організацій. Інститутом започатковано Репозитарій персональних біобліографічних покажчиків діячів науки і освіти (нині таких повнотекстових покажчиків у базі даних УНБА вже налічується понад 3 600), що дозволило б залучити до формування

цього важливого інформаційного ресурсу безпосередньо укладачів біобібліографій. Інститут проводить щорічний Всеукраїнський «Біографічний рейтинг», який засвідчив надзвичайну популярність біографічних досліджень в Україні, які представляють широкий соціальний зріз, у тому числі значний обсяг історико-біографічної проблематики в розрізі дитячого та юнацького читання.

Створюються й портали історичних постатей, наприклад, вебпортал «Тарас Шевченко» (kobzar.ua), де інтегровані зусилля багатьох культурних та освітніх інституцій. Ініціатором створення порталу виступила Мала академія наук України, до роботи були залучені Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Національний музей Тараса Шевченка, Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова, Інститут телекомунікацій та глобального інформаційного простору НАН України, Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Постать Михайла Грушевського представлена на окремому e-Архіві (hrushevsky.nbuv.gov.ua), створеному на сайті НБУВ.

Існує й інформаційний блок вебпорталу «Науковці України» (nbuv.gov.ua) – «Наука України: доступ до знань», який містить пошукові профілі авторів-науковців. Тут подається інформація про: ім'я особи, альтернативні імена (українською та іноземними мовами), місце(я) роботи, науковий ступінь, спеціалізацію, про галузь наукової діяльності, вчене звання, персональні вебсторінки, довідкові вебресурси та лінки до профілів в інших науково-інформаційних системах, пов'язані персоналії. Наявний реєстр науковців України систематизований за кодами спеціальностей ДАК України³⁷.

Успішній організації кампаній у галузі пропаганди біографічного знання може слугувати започаткування широкого відзначення в Україні Всесвітнього дня біографів (16 травня).

Вектор створення Національної бібліографії творів друку

Однією з умов формування гуманітарного інформаційного простору України і повного визнання України у світовому середовищі та її

³⁷ Лобузін К. Авторський профіль на порталі національної наукової бібліотеки як інструмент презентації здобутків вченого та наукової установи. *Бібліотека. Наука. Комунікація* : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.). Київ, 2017. С. 289–293. URL: http://conference.nbuv.gov.ua/up/report_1499768221. doc (дата звернення: 17.10.2020).

національної ідентифікації є створення *повного бібліографічного реєстру видань*, що вийшли друком на території України і є свідченням її високого історичного інтелектуального розвитку в різних галузях знань та практичної діяльності. Національна бібліографія віддзеркалює історичний розвиток народу, нації, починаючи від витоків та друку і до сьогодення. У провідних державах переважно вже створено такий корпус національної бібліографії, який відображає повний склад видань держави за період її існування, його національна ідентичність знайшла свій прояв у назвах багатотомних видань та інформаційного ресурсу, який сьогодні продовжує поповнюватися, зокрема Британіка, Галліка, Американіка тощо, які являють собою вичерпний облік національного друкованого репертуару як відображення надбань вітчизняної культури.

Специфіка України полягає в тому, що така національна бібліографія почала створюватися лише у 90-х роках ХХ ст., коли Україна стала незалежною, тоді як європейські, наприклад, держави почали створювати подібну бібліографію з ХІХ ст. Основне завдання створення ретроспективного бібліографічного репертуару україномовних книг, проведення реконструкції всієї продукції до 1923 р. (часу створення Книжкової палати, яка почала реєстрацію друку в УРСР) взяли на себе дві національні бібліотеки Національної академії наук України як науково-дослідні інститути з питань бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства та інших споріднених дисциплін. За 90-ті роки у професійному бібліографічному середовищі в основному вже склалося концептуальне бачення змісту та шляхів створення національної бібліографії, окреслено корпус бібліографічних видань, напрацьовано основний методичний інструментарій, визначені її технологічні аспекти, а також узгоджено координаційні засади співпраці бібліотек у цій галузі.

Вагоме місце національної бібліографії у розбудові системи знань, які сприяють національній самоідентифікації та формуванню національної ідентичності та національної пам'яті, було обґрунтоване у низці наукових праць провідних учених впродовж усієї історії України. У 90-х роках ініціативу створення Національної ретроспективної бібліографії взяли на себе Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського та Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника³⁸. Тоді ж виникає й Програма документального зводу рукописних, архівних і

³⁸ Омельчук В., Устиновський Д. Національна бібліографія України – пріоритетний напрям наукової діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Бібліотечний вісник*. 2010. № 2. С. 3–7.

книжкових джерел і документів – Україніка³⁹, шляхом створення електронного ресурсу – як національної культурної спадщини, яка фінансується Державним комітетом з науки та технологій України – “Україніки”. Відповідно до підсумків їх досліджень та багаторічного досвіду реалізації масштабних науково-дослідних археографічних, книгознавчих та бібліографічних проєктів обидві бібліотеки під егідою НАН України розпочали цю роботу майже з нульового циклу і за цей період досягли значного успіху.

Розглядаючи національну бібліографію в контексті діяльності міжнародних організацій (ІФЛА, ЮНЕСКО), які організують міжнародні бібліографічні проєкти, де беруть участь і українські бібліотеки, Україна повинна думати про свої пріоритети як всередині своєї держави, так і в світовому просторі, які полягають у вичерпному обліку національного друкованого репертуару як відображення надбань вітчизняної культури, якою можна пишатися.

До концепції традиційних підходів національної бібліографії (НБ), які об’єднують виключно друковані книги, було визнано за необхідність включити й відомості про рукописні книги (з IX по XIX ст.), які представити в Археографічному репертуарі. Головні функції НБ – цілеспрямоване представлення інформації про друковані (з XVI по XXI ст.) твори та електронні інформаційні ресурси, що тематично можуть бути об’єднаними поняттям національної бібліографії; сприяння реалізації найважливіших завдань інформатизації, пов’язаних зі створенням умов доступу всім категоріям громадян до інформаційних ресурсів; структуризація національної інформаційної бази та визначення перспективних напрямів розвитку інформаційних ресурсів кожної нації і держави.

Таким чином, *сучасна національна бібліографія набуває стратегічного значення для національного розвитку при зростаючому значенні ефективного використання інформаційних ресурсів* в умовах сучасної глобалізації. З одного боку, вона виконує функцію довгочасного зберігання інформації про документи, з іншого – це універсальне підсумовування знань та культурного спадку, закарбованих у документах.

За період незалежності було створено фундаментальний масив наукових довідників, які стали частиною національної бібліографії.

³⁹ Дубровіна Л. А. До витоків концепцій інформаційних ресурсів Україніка: міжвідомчі проєкти та державні програми в галузі архівознавства, археографії та бібліографії в 90-х роках XX ст. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2017. Вип. 21. С. 213–232. doi: <https://doi.org/10.15407/rksu.21.213>.

Серед важливих проєктів формування репертуару національної бібліографії України слід відзначити підготовку видань «Україномовна книга у фондах НБУВ. 1798-1923», «Книга в Україні, 1861-1917: матеріали до репертуару української книги», «Міжнародний зведений каталог-репертуар української книги, 1798-1923» (Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), «Друкований зведений каталог україномовної книги державних бібліотек та музеїв України» за 1798-1923 рр. (Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого), «Репертуар української книги. 1798-1916: матеріали до бібліографії» та «Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914-1939» (Національна наукова бібліотека імені В. Стефаника).

Ці видання та бази даних містять десятки тисяч бібліографічних позицій, що мають бути засвоєні національною наукою та культурою. У концепції Національної бібліографії України важливе місце займає створення Електронного каталогу та серії наукових видань усіх видів публікацій, зокрема його ядра – бібліографічного реєстру вітчизняних видань. Сьогодні започатковано значну кількість локальних баз даних, у тому числі онлайн-електронний каталог газет України, що репрезентує весь спектр газетної періодики України за 200 років і є вагомим внеском у справу створення бібліографічного реєстру вітчизняних періодичних видань,

Однак ця робота є довготривалою і потребує постійного поповнення інформацією. Втім, вона й досі *не має статусу загальнонаціонального проєкту* та виконується як наукові проєкти окремих бібліотек. Надалі доцільним вбачається формування корпоративного цифрового бібліографічного проєкту репертуару національної бібліографії, який би об'єднав бібліографічну інформацію всіх цих видань в одному реєстрі на спільній вебплатформі, з обов'язковим зазначенням посилань до наявних цифрових копій видань, важливих для розуміння історії та культури України.

У напрямі створення такого сучасного електронного пошуково-довідкового ресурсу репертуару національної бібліографії здійснено лише перші кроки, тоді як в інтернет-ресурсах, підключаючись до всесвітнього каталогу WorldCat, ви можете знайти будь-які ресурси національної бібліографії книг та періодики всіх країн, які співпрацюють у цьому ресурсі, в тому числі, наприклад, США, Канади, Австралії, Великої Британії, Німеччини та багатьох інших, починаючи з XVII–XVIII ст. В інтернет-просторі в наявності є окремі каталоги, колекції, а також аматорські бібліографічні довідники.

У сучасних умовах зростає увага народів до поглиблення уявлень про

корені своєї національної культури та історію свого розвитку, носіями яких є не тільки друковані, а й рукописні твори. Тому до національного репертуару було визнано необхідним додати й Рукописну україніку: передусім рукописна книга посідає особливе місце в системі історико-культурної спадщини до періоду друку, відтворюючи величезний історичний пласт духовного розвитку суспільства середньовічної доби.

Вектор мовно-лінгвістичного забезпечення розвитку соціокультурної сфери

Мова є також важливим вектором соціокультурної та науково-інформаційної сфери суспільства, що виступає як чинник творення інтелектуального простору соціуму та незалежності держави, охоплює сферу наукової та дослідницької діяльності та виробляє механізми об'єднуючого впливу на формування самоідентифікації української науки та культури. Сьогодні питаннями наукової термінології займаються спеціальні інституції МОН України та НАН України. Серед них – Комітет наукової термінології НАН України: науковий організаційно-консультативний орган Національної академії наук України з питань наукової термінології. До складу Комітету наукової термінології входять провідні вчені з різних галузей науки та група наукової термінології Інституту української мови НАН України як робочий орган Комітету. Основними завданнями Комітету наукової термінології є теоретичне розроблення принципів і концептуальних засад, практичних рекомендацій щодо унормування галузевих терміносистем та впровадження термінологічних норм у мовну практику; координація підготовки термінологічних словників; мовна експертиза державних стандартів України на терміни і визначення. Реалізація роботи Комітету відбувається у виданні щорічного збірника наукових праць «Термінологічний вісник», заснованого в 2011 р. Онлайн ресурс цифрової бібліотеки Українського мовно-інформаційного фонду, яка є складовою частиною Українського лінгвістичного корпусу, діє в тісній співпраці з Інститутом мовознавства ім. О.О. Потебні та іншими науковими й освітніми інституціями. Фондом створено унікальний електронний ресурс низки словників української мови, зокрема й фундаментального академічного тлумачного Словника української мови у 20 томах ([lcorp.ulif.org.ua](http://corp.ulif.org.ua)). Академія наук долучилася й до створення останнього варіанту українського правопису (2019 р.).

Розвиток української науково-технічної термінології та її гармонізація з міжнародною має велике значення для повноцінного функціонування

державної мови в соціально-суспільному, економіко-виробничому, науковому та культурному житті країни, визначає світовий рівень держави. Тому цілком закономірно, що вже через рік після проголошення незалежності України створено «Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології» (ТК 19), покликаний розвивати й унормувувати українську науково-технічну термінологію, гармонізуючи її з міжнародною. Базовими організаціями ТК СНТГ є: Український науково-дослідний інститут стандартизації, сертифікації та інформатики Держстандарту України та Інститут української мови НАН України, які вже видали низку українсько-англійських глосаріїв та словників, а також постійно обговорюють проблеми функціонування української фахової мови у системі вітчизняної та зарубіжної науки та вищої освіти⁴⁰.

На слухну думку М. Рябчука, розкол між Україною європейською та Україною євразійською проходить не по Дніпру чи Збручу, а, де-факто, в свідомості й повсякденних практиках переважної більшості сьогоденних українців. Він звертає увагу на те, що українцям слід визнати себе спадкоємцями обох спадщин – колоніальної й антиколоніальної, і почати процес подолання «ментальної кризи» та вироблення нової ідентичності не на основі беззастережного схвалення однієї з них, а на основі критичного переосмислення кожної.

Така консолідаційна стратегія має бути знайдена в Україні не лише в політичній, а і в мовно-культурній сфері. Мовна політика держави повинна спиратися на конституційне положення щодо української мови як єдиної державної мови з одночасним сприянням з боку держави розвитку мов національних меншин і закріпленні заходів такого сприяння у законодавчій сфері. Протягом багатьох століть для українців мова була одним з основних засобів збереження власної ідентичності. Практично відбувся «лінгвоцид», тобто цілеспрямоване й системне знищення української мови як провідної ознаки етносу, народності, нації. Метою такої політики є не геноцид (фізичне винищення певного народу), а етноцид – ліквідація народу як окремої культурно-історичної спільноти. Українцям завжди доводилося відстоювати своє право на власну мову. Ця проблема залишається актуальною й донині. Необхідно відзначити, що українська мова стає визначальним фактором самовизначення й

⁴⁰ Рицар Б., Мисак Р., Мацейовська О. Технічному комітетові стандартизації науково-технічної термінології – 20 років: діяльність у фактах та цифрах. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*: Серія «Проблеми української термінології». 2012. № 733. С. 239–254.

самоідентифікації особи та її національної й політичної ідентичності. І це є однією з важливих ознак подолання посттоталітарного синдрому в українському суспільстві.

Не слід ототожнювати мовну ознаку людини з почуттям патріотизму. Через різні обставини люди часто не володіють рідною мовою, однак при цьому зберігають відданість своїй країні. Чимало з них використовують найменші можливості для оволодіння мовою свого народу. Для тих, кому важливим є збереження двомовності, перевагою має бути особисте збагачення за рахунок пізнання ще однієї культури. Важливо розуміти, що, ігноруючи свої мовні обов'язки й поступаючись своїми мовними правами, ми тим самим ослаблюємо стійкість та живучість народу і держави, до яких належимо.

Отже, в контексті дослідження формування українського суспільного ідеалу в глобалізованих цифрових комунікаціях слід наголосити на важливості розвитку «UA.net», «UKR.net» або «УКРМЕРЕЖІ» – україномовного сегменту мережі Інтернет, який має виховувати культуру міжмовних відносин, привертати увагу до української мови, поширювати наукові знання про консолідуючу роль державної мови в державному будівництві, про її історію, сучасний стан і перспективи розвитку. **Розвиток мовного аспекту цифрових комунікацій має ґрунтуватись на академічному науковому підході до формування українських цифрових лінгвістичних інтернет-ресурсів.** Тут важливо розвивати наявний досвід створення українського лінгвістичного корпусу та українських лексикографічних (словникових) цифрових ресурсів, які є запорукою стабільного та повноцінного функціонування української мови в сучасних інформаційних системах.

У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує “Лінгвістичний портал Українського мовно-інформаційного фонду” (УМФ) Національної академії наук України (icorp.ulif.org.ua), що створюється в тісній співпраці з Інститутом мовознавства імені О. О. Потебні та іншими науковими й освітніми інституціями. Фондом створено унікальний електронний ресурс низки словників української мови, в тому числі: «Словники України online», академічний тлумачний «Словник української мови у 20 томах», який також має онлайн-версію на лінгвістичному порталі, а ще універсальну систему підтримки дослідницьких лексикографічних проєктів – Український лінгвістичний корпус, що на сьогодні нараховує 36 млн. слововживань з українських текстів різної стильової спрямованості.

Інший приклад – “Лінгвістичний портал” Київського національного

університету імені Тараса Шевченка (mova.info), мета котрого – здійснювати систематичну довідково-інформаційну роботу стосовно української мови та української лінгвістики в мережі Інтернет. Він дозволяє швидко отримати потрібну інформацію: консультації та роз'яснення з питань, пов'язаних з українською мовою; розміщувати наукові статті, монографії, підручники, бюлетені та інші матеріали наукового характеру, пов'язані з лінгвістикою. Одним із вагомих досягнень лабораторії є створення Морфемно-словотвірної бази української мови (170 тис. слів)

Офіційний сайт “Українська мова” (ukrainskamova.com) пропонує необхідну інформацію для вивчення української мови: правила української мови, відповіді на всі питання щодо їх використання, про державні символи України, історію та розвиток української мови.

Вивченню мови та її поширенню сприяє й Бібліотека Української Літератури – Ukrainian Library (ukrlib.com.ua), яка популяризує українську літературу та надає доступ для всіх, хто бажає її читати. Це найбільша в інтернеті електронна бібліотека української літератури, яка, крім українських книжок, пропонує також літературну енциклопедію, біографії, шкільні твори, учнівські реферати, стислі перекази змісту творів з української та зарубіжної літератури.

Енциклопедичні ресурси

Енциклопедичні видання є показником рівня розвитку суспільства, зокрема науки, освіти, економіки, суспільних відносин та соціально-економічних умов і виступають одним з атрибутів державності та однією з ознак зрілості нації. У широкому розумінні йдеться про своєрідну репрезентацію Знання в енциклопедичному форматі на полі культури. Як феномен людської культури енциклопедія стала маркером духовної зрілості нації, віддзеркаленням інтелектуального потенціалу суспільства. Високорозвинені країни світу досягли свого економічного поступу завдяки величезним фінансовим вкладенням у сферу науки, культури та освіти. Зокрема, ці країни давно звернули належну увагу на розвиток енциклопедичної справи та сприяли цьому⁴¹.

Ресурси універсального загальнонаціонального значення представлені в таких енциклопедіях, як: “Енциклопедія історії України” (EIU)

⁴¹ Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи : наук. зб. Київ: Академперіодика, 2015. 249 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000012536> (дата звернення: 22.09.2020).

(history.org.ua/encyclor), де представлено фактографічні відомості з історії всіх цивілізацій, культур, держав і державних утворень, націй, народів, етносів, племен, торгівельних колоній, міст, великих поселень, станів, прошарків, верств, груп, політичних партій та організацій у територіальних межах нинішньої України від первісної доби й до сучасності. Запропоновано найповніший на сьогодні набір словникових статей, присвячених діячам української історії — як знаковим, визначним, так і забутим чи маловідомим; при цьому кілька сотень персоналій уперше введено до української енциклопедистики, як і інформація про українство поза межами Батьківщини. Важко переоцінити значення такого універсального ресурсу.

“Енциклопедія сучасної України” (ЕСУ) (esu.com.ua) здійснюється Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України та відтворює образ сучасної України в усій його повноті – для її громадян і для світу.

“Велика українська енциклопедія” (vue.gov.ua) містить наукові знання про розвиток людської цивілізації, про роль України в цьому процесі; задовольнить наявний суспільний попит на компетентну і надійну інформацію з усіх галузей сучасних знань.

Універсалізм знань надає “Українська Wikipedia – Вікіпедія” (uk.wikipedia.org) – україномовний розділ Вікіпедії, багатомовного інтернет-проєкту зі створення вікі-енциклопедії, яку може редагувати кожний охочий користувач інтернету. За словами ініціатора створення та співзасновника громадської організації «Вікімедіа – Україна» Юрія Пероганича, у Вікіпедії щохвилини ведуться війни, це арена інформаційного бою. Вікіпедія є серйозним інструментом впливу на суспільну свідомість та імідж України в світі .

Тематичні відомчі енциклопедії представлені такими ресурсами, як “Енциклопедія Наукового товариства імені Шевченка”, Українські літературні енциклопедії, які всебічно висвітлюють історію національної та світової літератури (encyclopedia.com.ua) тощо.

Картографічні ресурси

Спеціалісти у галузі соціальної географії аргументовано доводять, що на формування соціальної свідомості громадянина, його менталітет та суспільні ідеали значно впливає система понять територіальної ідентичності. *Територіальна ідентичність* – це комплекс індивідуальних або колективних уявлень, які визначають особливий ментальний зв'язок індивіда чи спільноти з певною територією та відповідною територіальною спільнотою і пов'язані з процесом інтерпретації місцевої

специфіки, завдяки якому унікальність території об'єктивується в образах, символах та міфах, що поділяються та відтворюються членами територіальної спільноти⁴².

Чим вищим є рівень територіальної самоідентифікації, тим стійкіші відповідні території до деструктивних зовнішніх впливів. Так, країнам, рівень ідентифікації населення у яких є високим, не загрожує втрата державного суверенітету, «відчуження» стратегічно важливих підприємств іноземним капіталом, зневага до мови титульної нації тощо. Що стосується регіонів, то тут ідеться про збереження регіональної самобутності, захист історико-культурних пам'яток від руйнації (як внаслідок зайняття їх місця прибутковими, але естетично несумісними з образом регіону об'єктами, так і внаслідок звичайної бездіяльності та недбалості), відстоювання регіональних інтересів у межах державних програм соціально-економічного розвитку тощо.

Серед достовірних інформаційних джерел представлення держави у світі давно визнано комплексні картографічні ресурси, такі як атласи національного рівня. Такі атласи є не тільки інформаційним образом держави у світовому інформаційному просторі, а й важливим її атрибутом, візитною карткою. Цінність національних атласів як джерел інформації полягає в комплексності й можливості синтезу закладених у них даних. Тому національні атласи мають багатоцільове практичне призначення, зміст якого визначають сучасні та перспективні потреби держави. Національні атласи становлять єдину географічну інформаційну базу для різних напрямів наукової, господарської та соціально-економічної діяльності населення і є надійним засобом орієнтації споживача у фактичних даних для їх подальшого узагальнення, зіставлення й інтерпретації⁴³.

Отже, цифрові картографічні та географічні проекти є органічною частиною українського сегменту Інтернету, який сприяє територіальній самоідентифікації українців, визначенню ролі та позицій, за різними соціологічними та економічними показниками, нашої країни в світі. Розглянемо більш детально деякі значимі та популярні картографічні цифрові проекти.

“Національний атлас України” (wdc.org.ua/atlas/) – це енциклопедичний географічний довідник, складник інформаційної бази держави. Національний атлас належить до знакових атрибутів життя України як держави. Він дає фундаментальне академічне уявлення про національний,

⁴² Соціальна географія: підручник. Київ: Видавництво «Фенікс», 2019. 304 с.

⁴³ Шпак А., Руденко Л., Бочковська А. Перший Національний атлас України. *Вісник НАН України*. 2008. № 3. С. 3–12.

географічний, господарський, культурний та історичний простір українського народу, допомагає досягнути унікальності нашої країни.

«МАРА»: Цифровий атлас України (<http://gis.hugi.harvard.edu/>) Проект здійснює Український науковий інститут Гарвардського університету та його партнери, зокрема, Інститут історії України та Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. Проект використовує останні досягнення інформаційних технологій у дослідженнях сучасної історії України та сучасної політичної географії.

“Українські місця в світі” (ukrainianplaces.com) надає інформацію про міста України, а “Vkraina – оцифрована історія” (vkraina.com) є найбільш повною і якісною цифровою збіркою європейських карт українських земель XVI–XVIII ст. в світі.

Краєзнавчі та етнографічні ресурси

Регіональна ідентичність, як правило, формується на рівні великих одиниць адміністративно-територіального устрою, де фіксується чітка кристалізація у ментальності мешканців таких елементів регіональної самосвідомості, як імена видатних осіб, регіональні бренди, спортивні команди тощо. Для побудови краєзнавчих цифрових ресурсів важливим є дослідження різних маркерів регіональної ідентичності (артефактів та соціофактів, які виникають під впливом територіальної ідентичності): особливостей архітектури, мови, звичаїв, релігійних переконань, традиційних професій та ремесел, рис характеру населення, особливостей місцевої кухні, фольклору, топоніміки тощо (статичні маркери), назв підприємств, вулиць, пам'ятних знаків на честь відомих місцевих особистостей, історичних подій, електоральної поведінки населення тощо (динамічні маркери)⁴⁴. Слід звернути увагу на притаманний українському суспільству феномен мультикультуралізму, поліетнічність населення країни, тому формування сучасних цифрових мультикультурних ресурсів за прикладом провідних держав є, крім усього, засобом збереження гуманітарних цінностей і культурної різноманітності⁴⁵, що важливо для створення інтегрованого суспільного ідеалу.

⁴⁴ Олійник Я. Б., Гнатюк О. М. Територіальна ідентичність населення Подільського регіону : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 223 с.

⁴⁵ Рибачок О. Мультикультурні цифрові ресурси США, Канади та Австралії. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 46. С. 274–291. URL:http://nbuv.gov.ua/ujrn/nbnbuimviv_2017_46_19 (дата звернення: 28.09.2020).

Створення порталів з консолідованою інформацією, що об'єднують цифрові колекції різних за походженням та місцем зберігання об'єктів культурної спадщини як джерел соціальної пам'яті усіх рівнів – національного, регіонального та місцевого, дозволять інтегрувати та сформувані спільне знання. Це має бути вебплатформа, котра консолідуватиме інформаційні ресурси місцевих бібліотек, архівів, музеїв, стане майданчиком для історичних дискусій та розвідок, уможливить віртуальні екскурсії визначними місцями регіону і у такий спосіб забезпечить згуртування та якісне інформаційне обслуговування як місцевих жителів, так і туристів⁴⁶. Дослідники цього питання наголошують на важливості для інтеграції поглядів та думок культурної пам'яті та її суттєвій відмінності від історичної пам'яті та історичної свідомості, у тій частині, що відображає не лише історичні факти, а й інформаційні та культурні артефакти життя спільноти. Організація формування, зберігання та доступу до спільної культурної спадщини надає особливого значення бібліотекам та іншим культурним установам як «точкам перетину» культурної спадщини громади. Вони здатні не лише надати технічні можливості доступу, а й відобразити роботу, життя людей, події, які сформували спільноту громади⁴⁷. Такі ресурси формують і відчуття спільних цінностей на рівні держави. За аналізом попиту на зазначену інформацію в ресурсах, що сьогодні створюються, найбільш репрезентативними є такі краєзнавчі ресурси, як: “Інтегрований краєзнавчий ресурс «Історія міст і сіл України» (nibu.kyiv.ua); “Путівник краєзнавчими ресурсами бібліотек України” (nibu.kyiv.ua).

Характерною особливістю краєзнавчих ресурсів є наявність аматорських сайтів, створених ентузіастами, зокрема “Україна Споконвічна” (etnoua.info), який об'єднує під одним віртуальним «дахом» розрізнену інформацію про народне будівництво, традиційний побут, культуру господарювання, обряди, звичаї та фольклор України; “Україна Інкогніта” (ukrainaincognita.com), один з найбільш наповнених інформацією краєзнавчих порталів України, де особлива увага надається маловідомим

⁴⁶ Кунанець Н. Е., Липак Г. І. Консолідовані інформаційні ресурси установ соціальної пам'яті: виклики сучасності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2017. № 4. С. 21–25. URL: http://nbuv.gov.ua/ujrn/vdakkkm_2017_4_7 (дата звернення: 20.09.2020).

⁴⁷ Memory, Authenticity and Cultural Identity: The Role of Library Programs, Services and Collections in Creating Community / V. J. Pitchford, C. Alire, M. Brown et al. *World Library and Information Congress: 75th IFLA General Conference and Council* (23–27 August 2009). Milan, 2009.

регіонам; Етнографічна колекція «Кровець» (krovets.com.ua), заснована гуртом київських колекціонерів старожитностей, що презентує розмаїття та багатство української культури з усіма її локальними етнографічними особливостями з допомогою історико-етнографічної карти України.

ЦИФРОВІ БІБЛІОТЕКИ І ТЕМАТИЧНІ КОЛЕКЦІЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У цифровому світі національні бібліотеки є головними агрегаторами електронних ресурсів, які формують цифрове «обличчя» нації. Аналіз досвіду створення національних електронних бібліотек демонструє, що політичний та історичний контекст, конфлікти минулого продовжують впливати на ідеали національної і колективної ідентичності, що у свою чергу позначається на формуванні цифрових колекцій національних установ, які здатні моделювати сучасний культурний імператив.

Одним з негативних явищ сучасного гіперлінкованого суспільства є інформаційне перевантаження, яке щоденно відчуває користувач глобалізованого цифрового середовища. Зворотним боком цього явища є поверхове, некритичне сприйняття інформації (так званий інформаційний серфінг), коли важливі ресурси залишаються поза увагою користувачів, і вони не можуть оцінити їх змістовність, якість та достовірність. Одним з ефективних методів протидії цим негативним способам споживання інформації є утворення спеціалізованих тематичних інформаційних кластерів, які набувають вагомого значення, якщо їх створюють такі авторитетні інституції, як наукові, освітні та культурні установи, просвітницькі й громадські організації.

Спеціалізація та розкриття однієї теми в межах цифрового проекту дає змогу більш детально та глибоко відобразити її поняття та змістові зв'язки між ними, зібрати різні за характером документи про певний предмет в окремий комплекс. Систематизована сукупність цифрових ресурсів, що об'єднані за тематичною ознакою, зорієнтовані на визначену аудиторію користувачів, є найбільш природним і привабливим для сприйняття людини способом подання інформації, а відповідно – її сприйняття.

Формування такого цифрового ресурсу базується на обґрунтованому обранні основного поняття, яке є змістовим ядром інформаційного масиву, що дає змогу здійснювати цілеспрямований та фаховий добір документів і забезпечує комфортний доступ для користувачів. Виокремлення із загального інформаційного потоку важливих для держави та нації цільових тематичних цифрових комплексів сприяє докладнішому поданню джерел, досліджень, вражень щодо значимих подій і суспільних

явищ в історії й культурі України. За аналізом відповідних ресурсів деякі з цих проєктів стали важливими для українського суспільства майданчиками досліджень і дискусій, мали значний користувачський резонанс.

Серед таких кваліфіковано підготовлених ресурсів можна виокремити «Електронна бібліотека «Культура України» (elib.nlu.org.ua) Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого. Електронна бібліотека «Культура України» орієнтована на широкі кола користувачів і вирішує просвітницьку, наукову, довідкову функції, спрямовані на необхідність задоволення потреби в інформації з питань культури. Одночасно формується зведений каталог оцифрованих видань у публічних бібліотеках України. Електронну бібліотеку «Україніка» (irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib) – інтегрований національний електронний інформаційний ресурс, довідково-інформаційний та документальний ресурс архівних, рукописних і друкваних джерел, створених в Україні або інших державах – про Україну, її історію, економіку, культуру. Проєкт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

«Ізборник» (litopys.org.ua) – електронна бібліотека давньої української літератури IX–XVIII ст., що містить тексти першоджерел писемності та інтерпретацій, які надають зрозумілість єдності й спадковості української літератури, попри очевидні розриви в мовному коді та наявні перервності в традиції.

«e-Бібліотека Інституту історії України» (history.org.ua) – стала втіленням концепції формування і репрезентації електронних ресурсів соціогуманітарних наук як галузевих порталів. Вона є точкою доступу до універсальних ресурсів історичної науки.

«Бібліотека українського мистецтва» (uartlib.org) – містить унікальний джерельний комплекс – книги й альбоми українських художників минулого та сучасності, дитячі книги з ілюстраціями художників України, видані у 20-у столітті, з біографіями останніх та персоналіями.

Пам'яткоохоронний інтернет-ресурс «Відлуння віків» (ramjatky.org.ua) – який відіграє роль віртуального представництва пам'яток найбільших вітчизняних пам'яткоохоронних структур: Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОШК) і Центру пам'яткознавства Національної академії наук України.

Значна кількість ресурсів присвячені висвітленню трагічних подій в історії України, зокрема, «Реабілітовані історією» (reabit.org.ua) – НАН України, присвячений жертвам тоталітаризму, увічненню пам'яті, спрямований на вивчення державного терору радянської доби; «Дисидентський рух в Україні» (archive.khpg.org): постаті, організації, спогади, публікації,

дослідження, глосарій. Ресурс підтримується Міжнародним фондом «Відродження», Українською Гельсінською спілкою з прав людини, Харківською правозахисною групою.

“Електронний архів українського визвольного руху” (avr.org.ua) – спільний проєкт Центру досліджень визвольного руху, Львівського національного університету імені І. Франка та Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького».

Голодомору як соціальній катастрофі ХХ ст. присвячено ресурс “Музей Голодомору” (holodomormuseum.org.ua), створений Національним музеєм Голодомору-геноциду Міністерства культури України за підтримки Міжнародного благодійного Фонду розвитку Меморіалу жертв Голодомору, а також “Цифровий архів Голодомору” (holodomor-era.history.org.ua), створений Інститутом історії України НАН України: містить документи із фондів центральних і галузевих державних архівів.

Ресурс “Українська революція 1917-1921. 100 років боротьби” (upr.memo.gov.ua), створений Українським інститутом національної пам’яті, розкриває документи досвіду незалежності Української держави, територію, кордони, символи, власний парламент, уряд, військо, академію наук, гроші, мову, міжнародне визнання, коло особистостей тощо.

Значного розвитку набуло створення музейних ресурсів, зокрема, активно діють: “Музейний портал” (museum-portal.com), з унікальними віртуальними турами у найкращі музеї України та світу, підготовленими за підтримки МанЛаб – лабораторного комплексу Національного центру “Мала академія наук України”; “Автентична Україна” (authenticukraine.com.ua), який реалізується Міністерством культури України за участі компанії Google Україна, де представлена нематеріальна культурна спадщина: усні традиції та форми вираження; виконавське мистецтво; звичаї, обряди, святкування тощо; “Музеї України просто неба” (museums.authenticukraine.com.ua) – тур музеями України з різних областей, розкриває народну архітектуру і побут, самобутність української культури. 3D тури всіх музеїв також доступні в режимі на Картах Google. Проєкт є частиною проєкту «Автентична Україна».

У контексті транснаціональної глобальної цифрової культури національні бібліотеки та центральні державні архіви і музеї стають основними інституціями, що формують національну пам’ять завдяки зберіганню документальної пам’яті та надання відкритого доступу до джерел і ресурсів, вони можуть моделювати сучасний культурний імператив, керувати цифровою історією та цифровими інноваціями.

Сьогодні в концепції суспільного ідеалу, який передбачає й існування

у “відкритому світі”, не можна обійтись без адаптації до цифрового суспільства в соціокультурній діяльності та використання його переваг щодо впливу на формування особистості й відчуття того, що вона має необмежені можливості користуватись будь-якою інформацією та постійно пізнавати світ, знайти своє місце в ньому і тому стати щасливою людиною, що й збільшить статистику щасливих людей в Google.

Перспективи розвитку цифрового суспільства диктують необхідність пристосовуватись не лише до вимог інформаційного суспільства, а й врахувати нову реальність – *появу нового покоління громадян*, котрі отримали назву «покоління мережі (*net generation*)» або «цифрові аборигени (*digital natives*)», для якого характерна включеність у спільну глобальну цифрову культуру; основні аспекти їхнього життя – соціальна взаємодія, дружба, громадська діяльність – опосередковані цифровими технологіями⁴⁸. Вони легко користуються інформаційними технологіями, добре сприймають дистанційні форми навчання, надають перевагу електронним бібліотекам, але не уявляють собі інформації, поданої поза цим цифровим простором⁴⁹.

Зростання ролі бібліотек та інших установ культурної спадщини відбувається в сучасну цифрову епоху у зв'язку з тенденцією появи цілої цифрової культури документальної спадщини, яка не має аналогів у звичайній матеріальній формі. Цифровий світ об'єднує цифрових аборигенів та цифрову культуру «*Born digital: Understanding the first generation of digital natives* [Народжені цифровими: розуміння першої генерації цифрових аборигенів]». Тому потужні бібліотеки повинні взяти на себе вирішальну роль у здійсненні концентрації та наданні доступу до цифрових джерел, що народжуються у дедалі складнішому світі цифрової інформації⁵⁰. Нові фігуранти мобільних цифрових соціальних комунікацій вважають, що інших інформаційних джерел, поза їх смартфоном (або іншим мобільним пристроєм), не існує, що «все є в Інтернеті». Це припущення, що базується на особистому і нетривалому досвіді, попри його очевидну хибність, є досить поширеним і стійким. Корекція цієї серйозної вади, що загрожує поверховістю суспільних

⁴⁸ Palfrey J., Gasser U. *Born digital: Understanding the first generation of digital natives*. New York: Basic Books, 2008. 375 p.

⁴⁹ Jones C., Shao B. *The net generation and digital natives: implications for higher education*. 2011. URL: <https://www.heacademy.ac.uk/knowledge-hub/net-generation-and-digital-natives-implications-higher-education> (last accessed: 23.09.2020).

⁵⁰ Palfrey J., Gasser U. *Born digital: Understanding the first generation of digital natives*. New York: Basic Books, 2008.

уявлень та кризою дилетантизму, потребує як інтенсифікації роботи з поширення медійної та інформаційної грамотності, так і наповнення цифрового простору джерелами суспільного документального надбання та соціальної пам'яті.

Термін (*born digital*) «цифрові за походженням» фіксує також і факт народження документів та творів культури виключно у цифровій формі, яка не має аналогій у паперовому вигляді, що накладає на бібліотеки, архіви та музеї особливу відповідальність за комплектування, зберігання й формування відповідних ресурсів та надання доступу, яка є частиною нової культурної спадщини, яка стає фактором формування менталітету людини.

Національні бібліотеки вважають своєю місією діяти у двох стратегічних напрямках: переводити у цифровий вигляд наявні традиційні інформаційні джерела власних фондів та максимально вводити в обіг, популяризувати, поширювати цифрові бібліотечні науково-освітні проекти. Кореляцію історичної пам'яті та національної ідентичності аргументовано виводить Т. Кузьо: «немає пам'яті – немає ідентичності, немає ідентичності – немає нації». Але формування повноцінного суспільного ідеалу не може бути засноване лише на «дусі давнини», обов'язково має бути врахований вектор сучасного цивілізаційного поступу.

Низка національних проектів із збереження культурної спадщини використовують поняття «пам'ять» як маркер цінності та значущості. Традиційно ідея колективної пам'яті, як правило, ґрунтується на припущенні, що індивід і колектив є окремими суб'єктами, які пов'язані за допомогою технологічних засобів та соціальних інститутів. У дослідженні DigiCULT, ініційованому Європейською Комісією у 2002 році, поняття інституції (установи) пам'яті затверджується як засіб поєднати обидва поняття, використання цього терміну стає метафорою для музеїв, бібліотек та архівів і є передвісником спроб створити єдиний європейський простір цифрової спадщини, який зрештою знайде своє втілення у загальноєвропейському масштабному ресурсі Європеана, де представлені усі європейські країни. Наявність матеріалів різного походження надала підстави прийняття терміну «установи соціальної пам'яті».

Національні цифрові проекти України, яких набагато більше, ніж згадані як приклад, свідчать, що значна кількість проектів мали на меті ліквідувати лакуни в дослідженні історичних, соціальних та культурних процесів в Україні (у текстах «Про проект» це позначається такими епітетами: закриті, знищені, маловідомі, малодоступні, малознані,

малотиражні, невідомі, недоступні, раритетні, унікальні тощо). Водночас ці ресурси виконують функцію консолідації, збереження та надання широкого доступу у цифровому форматі до документів і артефактів, важливих для відображення різних аспектів життя українського суспільства.

Слід спеціально підкреслити: масштабні, авторитетні, популярні та резонансні проекти, що відповідають головним маркерам національної ідентичності (держава, історія, територія, мова, персоналії, культура), були реалізовані національними установами України: науковими установами НАН України, закладами вищої освіти, національними бібліотеками, архівами, музеями. Однак і аматорські патріотичні проекти демонструють, що українське суспільство не є байдужим до історії та національної спадщини, пошуків українського суспільного ідеалу, визначення маркерів національної ідентичності, вираження та збереження регіональної самобутності, зазвичай ці проекти покривають ті інформаційні ніші, які не знайшли розвитку в межах проектів національного рівня.

Цифрові проекти в незалежній Україні мають дискретний, але оригінальний, самобутній характер, що є вираженням європейських цінностей громадянського суспільства, яке сприяє збереженню культурного розмаїття та особистій самореалізації.

Усі ці проекти в інших країнах світу вважаються спеціалістами та сприймаються громадянами цих країн як «пам'ять нашої нації» (Polona (Польща), Gallica (Франція), American Memory (США), Canadiana (Канада) тощо). Нагальна інформаційна потреба в реалізації цих проектів, яка відчувається в українському суспільстві, спричиняє те, що їх починають реалізовувати аматори, ентузіасти та комерційні компанії. Такі процеси в перспективі призводять до того, що деякі з цих проектів без відповідної академічної експертизи виконуються на неналежному рівні, а з іншого боку – значний сегмент цифрових ресурсів національного надбання потрапляє із державної до приватної власності. Про ці ризики ще у 2005 році наголошував Жан-Ноель Жаннені (*Jean-Noel Jeanneney*), директор Національної бібліотеки Франції (2002-2007), який вперше закликав до європейської кампанії з протидії комерційній спрямованості проекту Google Books, альтернативою якому згодом стала Європеана⁵¹.

⁵¹ Commission Unveils Plans for European Digital Libraries. *European Commission*. 2005. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-05-1202_en.htm?locale=en (last accessed: 14.10.2020).

Досвід загальноєвропейського цифрового проєкту Європеана, спрямованого на пошук європейської ідентичності, засвідчив, що просте технологічне збирання культурної спадщини на єдиній платформі цифрової бібліотеки не дає очікуваного ефекту згуртованої європейської ідентичності, залишається глухим нагромадженням ресурсів. Наразі проєкт Європеани має за стратегічну мету перехід від цифрової бібліотеки до цифрової платформи, яка має стати засобом активного використання ресурсів культурної спадщини, надати можливість суспільного культурного діалогу і пошуку нових цінностей європейського суспільного ідеалу, орієнтованих на майбутнє. Отже, платформа має надати можливість перейти від стану сховища ресурсів до стану справжньої культурної інфраструктури, в межах якої будуть напрацьовані нові цифрові моделі наукової та культурно-освітньої діяльності, аналогічні усталеним моделям діяльності традиційних установ культурної пам'яті⁵².

Створення таких соціальних цифрових проєктів має будуватись на основі підходів *соціокомунікаційної інженерії*. Соціокомунікаційний концепт практично забезпечує формування базового означення поняття соціуму, інформаційно-технологічна складова дозволяє аналізувати й моделювати інформаційні потоки, породжені відповідними комунікаційними процесами. Це передбачає тісну співпрацю широкого спектру фахівців, зокрема зі сфер інформаційних наук, бібліотекознавства, документознавства, соціології, журналістики, ІТ-спеціалістів тощо. Процеси проєктування ефективних соціокомунікаційних систем повинні базуватися на використанні методології системного підходу та системного аналізу, теорії моделювання⁵³.

Розвиток цифрової гуманітаристики сьогодні є одним з інноваційних напрямів розвитку суспільства. Реалізація складних міждисциплінарних цифрових проєктів потребує залучення когнітологів (інженерів знань, англ. knowledge engineer), які є посередниками між галузевими експертами і комп'ютерною технологією. Роль такого спеціаліста

⁵² Stainforth E. From museum to memory institution: the politics of European culture online. *Museum and Society*. 2016. Vol. 14. № 2. pp. 323–337. doi: <https://doi.org/10.29311/mas.v14i2.646>.

⁵³ Кунанець Н. Е., Пасічник В. В., Федонюк А. А. Соціокомунікаційна інженерія: об'єкт, предмет і методи дослідження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Інформаційні системи та мережі. 2015. № 829. С. 374–389. URL: http://nbuv.gov.ua/ujrn/vnulpicm_2015_829_27 (дата звернення: 10.09.2020).

особливо важлива у галузі соціогуманітарних досліджень, де є багато неявного та слабко формалізованого знання. В обов'язки когнітолога входять аналіз предметної галузі, виявлення неформалізованих знань, структурування знань, проєктування системи, її програмна реалізація, впровадження та підтримка. Від успіху взаємодії експертів та аналітика-когнітолога у багатьох випадках залежить подальша життєздатність цифрового проєкту⁵⁴.

⁵⁴ Лобузін К. Проблемно-орієнтовані бази знань бібліотек як джерельна база соціогуманітарних досліджень. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2015. Ч. 25. С. 115–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sidptm_2015_25_10 (дата звернення: 17.08.2020).

ВИСНОВКИ

Огляд сучасних проблем національної самоідентифікації, складних і неоднозначних процесів формування національної ідентичності та суспільного ідеалу в Україні в умовах постійного розвитку й трансформації середовища соціальних комунікацій свідчить про нагальну необхідність формування концепції оновлення сучасних технологій соціальнокомунікаційного впливу на свідомість людини, що значною мірою стихійно розвивалися впродовж усього існування незалежності України. Чи не найбільший вплив на формування ідентичностей в Україні справляє ідеологічно-ціннісний чинник, що зумовлює співіснування постімперської та пострадянської систем цінностей із громадянською українською ідентичністю, зокрема у сфері етнічних, мовних, культурних ідентичностей, в тому числі й релігійної ідентифікації. Сучасне інформаційне середовище є безумовним досягненням соціальних комунікацій, однак одночасно в системі медіакомунікацій є й джерелом маніпулювання людською свідомістю, нав'язування громадської думки.

Кризова ситуація виникла в результаті тривалої відсутності належної уваги владних органів до питань формування засад української ідентичності, браку системної інформаційної політики, хронічного недофінансування науки та культури, залишених напризволяще питань суспільних цінностей та моралі в умовах фактично нерегульованого ринку. Однак формування ідентичності та суспільних ідеалів є динамічним процесом, тому труднощі можуть виникати навіть у країнах економічно розвинених усталених демократій.

Активна підтримка державою національної наукової інфраструктури та забезпечення підготовки і постійного розвитку потужних колективів талановитих учених, які працюють як у галузі фундаментальної, так і прикладної наук, що забезпечує економічну стабільність держави, особистостей, здатних розв'язувати будь-які соціально-економічні, політичні та культурні проблеми, а також творчої інтелігенції, яка здатна формувати соціокультурну “ноосферу” – невідкладна вимога часу. Лише наявність таких колективів допоможе уникнути помилок у державному управлінні: забезпечити фахове експертування та обговорення питань культурної політики на основі широкого суспільного діалогу, прогнозування наслідків рішень, що приймаються владою, здійснювати протистояння політичній кон'юктурі у питаннях об'єднання нації та формування складових суспільного ідеалу на засадах самоідентифікації.

У цьому аспекті значну роль відіграє інформаційно-аналітична

діяльність спеціально створених структур, як, наприклад, Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів влади НБУВ, які постійно аналізують суспільну думку та відчують суспільні настрої через аналіз медіа як у політичній, так і соціокультурній сфері та оперативно інформують органи влади про події й суспільну реакцію на них. Водночас такі структури не об'єднуються державним управлінням і існують в різних установах.

Значну роль у напрацюванні загального позитивного іміджу України та української культури найближчим часом будуть відігравати потужні національні цифрові проекти, особливо консолідовані ресурси установ соціальної пам'яті (бібліотек, архівів, музеїв). На сучасному етапі для України важливим є виокремлення із глобального інформаційного поля значимих національних цифрових ресурсів і проєктів, у першу чергу – підготовлених академічною спільнотою, які були б орієнтиром і джерелами для української Вікіпедії, медіа, підготовки підручників, проведення досліджень, культурних заходів, освітньої діяльності та самоосвіти. Забезпечення підтримки та популяризації таких проєктів на державному рівні сприяло б поширенню та засвоєнню науково обґрунтованих знань про Україну. Це має ґрунтуватися на аналізі гуманітарних атрибутів національної держави, які прийняті у світі: держава, історія, територія, мова, персоналії, культура. Атрибутивне значення мають: *національна бібліографія, біографічні ресурси, мовно-лінгвістичні ресурси, енциклопедичні ресурси; комплекси джерел історико-культурної спадщини, цифрові тематичні бібліотеки; картографічні ресурси; краєзнавчі та етнографічні ресурси; проблемно-орієнтовані ресурси та тематичні колекції.*

У *Концепції розвитку соціогуманітарної сфери українського суспільства*, що нині обговорюється, мають знайти відображення ідеї розвитку засад формування «оновленого» модернізованого суспільного ідеалу на засадах національної самоідентифікації та визначення свого місця в цифровому суспільстві й глобальному інформаційному середовищі. Це має здійснюватися з допомогою соціогуманітарних наук та інституцій, які вже накопичили значний досвід у формуванні економічних, політичних, історичних, сучасних соціокультурних засад генерування консолідованого інтелектуального ресурсу, які забезпечать реалізацію **Державної програми формування загальнонаціональної системи цифрових ресурсів та спільної цифрової платформи.**

Інформаційний чинник розвитку суспільства, який має багатоаспектні функції, забезпечує обіг інформації в суспільстві та прямий вплив на

менталітет людини, а також об'єктивно створює умови для модернізації застарілих концепцій національних інтересів держави. Необхідно передбачити розвиток цілісного інноваційного клімату, включаючи законодавчу та фінансову підтримку інноваційних процесів створення національно-державних соціогуманітарних проєктів на спільній інтегрованій платформі. Здолання кризи ідентичності й перехід до ефективних процесів формування образу суспільного ідеалу та національної самоідентифікації, проведення відповідної цілісної державної політики і вжиття низки заходів, спрямованих на вироблення спільного бачення бажаного майбутнього країни, ствердження спільних цінностей та пошуку шляхів подолання спільних проблем сьогодення є завданням, яке потребує негайного розв'язання.

Створення сучасної інформаційної інфраструктури України та інформаційного простору держави як упорядкованих та структурованих ресурсів, які б відповідали європейським і світовим стандартам, є тривалим у часі процесом, який потребує суттєвих фінансових витрат та має здійснюватися на підставі узгоджених рішень і дій органів державної влади, організацій, посадових осіб щодо організації, формування, захисту усіх інформаційних ресурсів та їх використання в інтересах держави, збереження її інформаційного суверенітету та безпеки.

Створення таких ресурсів дозволить знайти важелі управління інформацією, маніпуляціями історичними фактами та оцінками, уникнути кризової конфронтації поколінь та соціальних груп і верств населення, а також закласти інформаційне підґрунтя для розробки нової ідентичності та самоідентифікації на засадах глибоко особистісних людських вимірів суспільного ідеалу, громадянської солідарності та патріотичної свідомості, інтелектуального діалогу сучасних поколінь з минулими та між собою.

Важливим є зміцнення тісних зв'язків наукових та освітніх інституцій і медіа, впливу науки на розвиток соціальних мереж. Основним механізмом такого впливу є створення системи структур ініціативного *випереджаючого інформування суспільства* щодо оцінки подій, які мають активну позицію та присутність у соціальних мережах. Важливою є розробка гнучких і диференційованих підходів у висвітленні знакових подій та оцінок особистостей з ретельним урахуванням значних відмінностей у ментальних установах, громадянських і культурних традиціях різних регіонів України, консолідація на засадах об'єднуючих національних ідеалів. Відмовити у підтримці на державному рівні та від імені громадських організацій тим кампаніям, які пропонують суспільству

безальтернативні рішення, привносять у нього елементи ідеологічного примусу, провокують політичну напругу, а в перспективі – прояви в настроях суспільства так званого «зворотнього руху маятника».

Надати нового спрямування в ініціативному інформуванні нового покоління розкриттю спільних цінностей та інтересів, яке забезпечуватиме громадянам можливості для всебічної самореалізації й задоволення культурних, соціально-економічних, політичних та інших потреб, захист прав, підтримку загальнолюдських цінностей моралі, свободи, творчості, досягненням сучасності, з якою громадяни будуть прагнути себе ідентифікувати і пов'язувати з нею своє спільне майбутнє. Характер сучасного інформаційного поля національних цифрових проєктів України цілком відображає суперечливу природу зростаючого цифрового суспільства, в якому зокрема переосмислюється поняття культурної спадщини, соціальної пам'яті та національної ідентичності. Необхідно враховувати появу нового покоління громадян – “покоління мережі”, які основну частину життя сьогодні проводять у цифровому просторі. Цифровий фактор впливу не може бути ігнорованим.

Незважаючи на здійснення низки цифрових проєктів національного масштабу, залишаються невирішеними важливі для самоідентифікації та позначення себе в глобальному інформаційному просторі питання створення інтегрованої національної електронної бібліотеки та консолідованого електронного реєстру національної бібліографії, біографічного ресурсу, книжкових пам'яток України, архівної та рукописної україніки тощо. На жаль, в Україні не створено підтримуваної на державному рівні цифрової платформи, що відігравала б роль спільного джерельного національного ресурсу україніки як колективної пам'яті народу, для постійного переосмислення історії, нації та культури, і на базі якої могли б бути знайдені консолідаційні моделі буття українського суспільства. Заснування такої платформи в умовах цифровізації суспільства інтегрувало б джерельну базу задля вирішення багатьох проблем сучасного соціокомунікаційного простору України та його фундаментального впливу на формування національної самоідентифікації й створення образу суспільного ідеалу, здатного об'єднати Україну.

Для нотаток

Наукове видання

ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ІДЕАЛУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Автори: *Дубровіна Л. А., Лобузін К. В., Іванова Н. Г., Індиченко Г. В.,
Матвійчук Л. О., Онищенко О. С., Половинчак Ю. М., Попик В. І.,
Хилько М. М.*

Рецензенти: *Кушакова-Костицька Н. В. д-р юрид. наук, проф.
Шип Н. А. д-р іст. наук, проф.*

Відповідальний редактор *Л. А. Дубровіна*

Редактор *З. К. Шарикова*
Комп'ютерне верстання *Н. О. Крапіва*

Підписано до друку 29.01.2021 р. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк ризограф. Обл.-вид. арк. 3,80. Ум. друк. арк. 3,95.
Наклад 300 прим. Зам. № 2.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.